

TERMÁL- ÉS ÖKOTURIZMUS-KONCEPCIÓK GYOMAENDRÓDÓN

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁS LEHETŐSÉGEI EGY VÁROS VERSENYKÉPESSÉGÉNEK JAVÍTÁSÁBAN

A lakosság egészségének fenntartása gazdasági és demográfiai szempontból is fontos társadalmi feladat. A nyugati államokban a deklarációk szintjén az 1960-as évektől megjelent az életminőség javításának célkitűzése,¹ amely azóta a jóléti államok alapvető jelszavává vált. A megélhetést biztosító munka mellett a társadalmi együttélés és a szabadidő minősége is az életminőség legfontosabb tényezői közé tartozik.² A Magyarországon kiemelt ágazatnak számító egészségturizmus a betegségek kialakulásának megelőzése, gyógyítása, utógondozása, valamint az emberi szervezet kondíciójának fenntartása révén az egyén életminőségének mutatóit kiemelkedően hatékonyan befolyásolja.³ Másik oldalról az egészségturizmus fejlesztésének lokális pozitív gazdasági hatásai az egészségturisztikai vonzerővel rendelkező településeken élők életminőségét is jelentős mértékben javíthatják,⁴ mely a társadalmi versenyképességre (SZIRMAI, 2009) ugyancsak jótékony hatást gyakorol.

2007-ben készült az első *Országos egészségturizmus fejlesztési stratégia*, 2010-ben ennek II. része „az orvosi szolgáltatásokon alapuló gyógyturizmus fejlesztése” céljából, a 2011–2020 közötti időszakra szóló *Új Széchenyi Terv*-ben pedig az egészségturizmus a prioritások között az első helyen szerepel a *Gyógyító Magyarország Egészségipari Programban* foglaltak szerint.⁵ E fontos dokumentumok megalkotásában turisztikai, marketing-, területfejlesztési, környezetvédelmi, hidrogeológus, balneológus, orvos-, wellness- és műszaki

¹ Johnson elnök 1964-es kampányában tett kijelentése alapján: „Céljaink elérését nem mérhetjük bankszámlánk nagyságával, csak az emberek életminőségének javulásával” (KOPP – SKRABSKI, 2009, 37.).

² Az életminőség főbb dimenzióiról a szociológiai, pszichológiai és egészségtudományi kutatások tükrében lásd KOPP – KOVÁCS, 2006. A turizmus és az életminőség komplex összefüggéseiről lásd MICHALKÓ, 2010; MICHALKÓ – RÁTZ, 2011.

³ Az „egészségturizmus” terminológia nálunk a 2000-ben meghirdetett Széchenyi-terv nyomán vált általánossá. A turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásairól a 2007–2009 között elvégzett OTKA kutatás (MICHALKÓ – RÁTZ, 2006) és további kutatások alapján lásd MICHALKÓ, 2010.

⁴ A turizmus hatásairól általában lásd PUCZKÓ – RÁTZ, 1999. A turizmus szerepéről a vidék boldogulásában lásd például MICHALKÓ, 2012, az egészségturizmus és az életminőség kapcsolatáról lásd MICHALKÓ – RÁTZ, 2011.

⁵ KINCSES, 2010; *Új Széchenyi Terv* 2011, 47–96. A program keretében 2013-ig 23 pályázat jelent meg 31,1 milliárd forint keretösszeggel.

szakértők vettek részt. Ugyanakkor e stratégiaiilag fontos ágazat kutatása terén még sok adóssága van jó néhány tudományágnak. A sokáig hiányzó statisztikai adatok szisztematikus gyűjtését például csak 2010 januárjától kezdte meg a KSH, pedig ezek nélkül elképzelhetetlen a fejlesztés megfelelő irányainak kimunkálása.⁶ Ugyancsak fontos lenne a célközönség, másodsorban a többi stakeholder (piaci szereplők, alkalmazottak, egészségügyi és wellness szolgáltatók, turisztikai desztinációk lakossága) oldaláról az ún. „puha” adatokat nyújtó, interjúkon, terepmunkán alapuló néprajzi/antropológiai kutatások végzése, amely hozzájárulhat e vezető gazdasági ágazat eredményességének javításához. E kutatások szükségessége gyakran megmutatkozik az ágazatot irányító szakemberek nyilatkozataiból, a turisztikai koncepciókból, stratégiai tanulmányokból, helyzetértékelésekből.⁷ A turizmussal foglalkozó elméleti szakemberek már régóta hangsúlyozzák az interdiszciplinaritás és a komplex kutatás fontosságát.⁸ Az utóbbi évtizedekben szakterületünk és a rokontudományok képviselői is egyre többet és sokféle nézőpontból foglalkoznak a turizmus szerteágazó problémakörével.

Jómagam a tisztálkodási szokások és fürdőkultúra több mint két évtizede folytatott történeti-társadalomnéprajzi kutatása során számos résztémakört feldolgoztam, amelyek esetenként részben érintik a fürdőéletet, fürdőkultúrát is.⁹ Emellett számos magyar és külföldi fürdőintézményt felkerestem mint tisztaság- és testkultúra-kutató.¹⁰

E tanulmányban az *Ethno-lore* jelen kötetének tematikájához illeszkedve az eddigi szerteágazó tereptapasztalataim és olvasmányaim nyomán, a Békés megyei Gyomaendrődön megkezdett vizsgálódásaimból kiindulva körvonalazom azokat a problémaköröket, illetve lehetséges kutatási feladatokat, amelyek a sok szempontból periferikus, hátrányos helyzetben levő települések turisztikailag hasznosítható adottságainak kihasználásával történő fejlesztését, versenyképességük növelését elősegíthetik.

⁶ Sokáig egyoldalúan csak a forgalmi adatokat gyűjtötték. A KSH 2004-től elkezdett, a lakosság utazási szokásaira fókuszáló felméréseinek eredményei már szélesebb teret kínáltak például a turizmus és az életminőség kapcsolatának megismerésére (MICHALKÓ, 2010, 26–27.).

⁷ A helyzetértékelő és stratégiai tanulmányok a turisztikai és marketingirodalom sémáit követve egy bizonyos dimenziót láttatnak, azok a finomságok, amelyeket például egy néprajzi/antropológiai kutatás feltárhatna, ezekből hiányoznak.

⁸ Az 1950–1960-as évek „pártoló”, az 1970–1980-as évek „kétkedő”, a ’80-as évek „alkalmazkodó, megismerésen alapuló” irányzatai mellett és azokat meghaladva az 1980-as évek végén került igazán tudományos alapokra a turizmuskutatás, amely nemcsak a turizmus hatásait vizsgálja, hanem a jelenség holisztikus megközelítésére törekszik (PUCZKÓ – RÁTZ, 1999, 21–23.).

⁹ Hogy csak a leginkább idetartozókat említsem: JUHÁSZ, 1998, 2006.

¹⁰ 2007 és 2013 között Felvidék, Erdély, Dél-Bulgária, Törökország, Észtország, Finnország, Oroszország, Lengyelország és Észak-Olaszország fürdőiben végeztem terepmunkát.

A kutatás színhelye

Gyomaendrőd a Dél-Alföldi régióban, azon belül Békés megyében található 14 ezer fő lakosú város a Hármas-Körös és holtágai közvetlen környezetében, amely két egymás melletti község egyesítésével jött létre 1982-ben. Mindkét települést a török hódoltság után telepítették újra az északi országrészekből származó magyar és szlovák lakossággal (Gyomára reformátusok, Endrődre katolikusok kerültek). A három évszázadnyi (homogenizációt elősegítő) szoros egymás mellett élés ellenére a két városrész nemcsak vallásában, hanem társadalmában, és a kultúra egyéb elemeit tekintve (például nyelvjárásában és a gasztronómiai hagyományaiban) is a mai napig észlelhető különbségeket mutat.

1. kép Gyomaendrőd látképe. (Fotó: Weigert József)

Gyoma az 1830-ban Mezőberényből idetelepített 400 családnyi evangélikus német lakossággal kiegészülve iparosodó, vásártartó mezővárossá és jó közlekedéssel¹¹ rendelkező regionális kisközponttá fejlődött. Az 1882-ben alapított Kner nyomda, amely a magyar művészi könyvkiadás csúcsát képviselte nemcsak itthon, hanem külföldön is hosszú időn keresztül (szinte máig érezhetően) jótékony hatást gyakorolt Gyoma műveltségi színvonalára is. „Gyoma, jómódú nép által lakott [...] értelmes középosztállyal és fejlődésre képes iparos és földművelő néppel...” – olvasható a Békéscsaba város színügyi bizottságának az Alföldi színterülettel kapcsolatos, a főispánnak írt 1901-es jelentésében.¹²

¹¹ 1858-tól már vasútja volt, majd közúti híd is épült a Körös fölött. Gyoma történetével kapcsolatban a legátfogóbb munka SZABÓ, 1977.

¹² BÉML IV. B. 401 255/1901. Idézi GLÓZIK, 2011, 168.

Endrőd rendkívül magas gyermekszámú katolikus családjaival a 19. század elejére a térség egyik legnagyobb faluja lett (1930-ban már 16.000 fő). A földnélküliek napszámosként, kubikosként vagy földbérlőként (Gyomán is) próbáltak boldogulni, s a növekvő munkanélküliség miatti elégedetlenség tömeges (főként Amerikába történő) kivándorláshoz és az 1935-ös emlékezetes csendőrsortúzhöz vezetett. Endrődön elsősorban a mezőgazdaságot kiszolgáló kézműipar virágzott. Az 1900-as évek elején már volt mezőgazdasági, iparostanonc és polgári iskola, a két világháború között szülőotthon, szegényház, járványkórház, három gyógyszerár, mozi és benzinkút is.

A szocializmus időszakában két-két nagy téesz, állami gazdaság és a szocialista iparfejlesztés eredményeképpen több nagyobb üzem (Gyomán a Kner nyomda, Körös Kazángyártó és Gépipari Vállalat részlege, a Takarmánykeverő, a Kenyérgyár, a Bútorüzem, a Háziipari Szövetkezet, Endrődön az 1949-ben alapított Endrődi Cipőipari Szövetkezet) adott munkát a két település lakosainak. Ennek ellenére – különösen Endrődről – továbbra is igen nagy volt az elvándorlás.

Az 1970-es évek községi vezetései a településfejlesztés egyik legfőbb lehetőségeként Endrőd és Gyoma várossá történő egyesítése mellett további ipari üzemek létesítését vélték célravezetőnek a párthatározatok szellemében. Az ipar fejlesztéséhez kedvező adottságot láttak a Hármas-Körös vízében, amely ipari nyersanyagként és segédanyagként is hasznosulhatott volna élelmiszeripari vagy vegyipari üzem telepítése esetén.¹³ Az elképzelés már nem valósulhatott meg, az 1980-as évekre az ipar fejlődése megtorpant, a rendszerváltás után pedig a helyi üzemek sorra megszűntek, esetleg privatizálták ezeket, s az új gazdasági-piaci körülmények között csupán néhány meglévő, vagy újonnan alapított ipari vállalkozás tudott talpon maradni. A téeszek megszűnésével a földek nagy része is magánkézbe került. A térségben igen magas a munkanélküliség, és ennek következtében folyamatos a fiatalok külföldre vagy városba költözése, a társadalom elöregedése.

A helyi önkormányzat és elit hosszú ideig alapvetően a gyomai termálfürdőre, az utóbbi néhány évben pedig a helyi természeti adottságokra alapozott turizmus fejlesztésében látja az egyik kitörési lehetőséget.

A kutatás módszerei, forrásai

Gyomaendrődi tanulmányomat elsősorban az itt folytatott kvalitatív terepmunkámra alapoztam. Az 1980-as évek vége óta több alkalommal végeztem nép-

¹³ A legszükségesebbnek a térségből hiányzó műtrágyagyár létesítése látszott (BENKE, 1977, 248.).

rajzi gyűjtőmunkát a tisztálkodással, fürdőkultúrával kapcsolatban, később egy OTKA program keretében táplálkozás témakörben vizsgálódtam.¹⁴ Minthogy a szülővárosomról van szó, a terepmunkán kívül is minden évben eltöltöttem itt néhány hetet, így „kívülről” is volt némi rálátásom a rendszerváltás óta itt lezajlott társadalmi-gazdasági változásokra. A turizmus témakörben interjúkat készítettem a város egyes turisztikai kulcsszereplőivel,¹⁵ a társadalmi-kulturális elit néhány képviselőjével,¹⁶ illetve számos helyi lakost is megszólítottam a termálvízre, gyógyfürdőre és turizmusra vonatkozó kérdéseimmel. Tanulmányoztam a helyi lapokat és helytörténeti irodalmat, a város, a kistérség, a Dél-Alföldi régió turizmuskonceptióit és a nemzeti turizmus-stratégiákat az ezredfordulótól kezdve. Ugyancsak átnéztem azokat az országos és helyi turisztikai kiadványokat, szóróanyagokat, valamint internetes felületeket, amelyekben a város turisztikai desztinációként jelenik meg. Mindezek alapján a következő – ebben az előtanulmányban is csupán részben megválaszolható – kutatási kérdések körvonalazódtak, amelyek kifejtése számos – egy nagyobb szabású kutatás keretében vizsgálándó – további problémakört vet fel.

- Mikor és milyen formában jelent meg a fürdőkultúra és a turizmus a térségben, milyen előzményei, hagyományai vannak?
- Hogyan illeszkedik a kisváros gyógyfürdője az országos és regionális egészségturizmus-termálfürdő hálózatba, és milyen szerepet tölt be a település lakóinak életében?
- Hogyan változott a település turizmuskonceptiója az országos trendek, a pályázási lehetőségek és a helyi politikai erőviszonyok függvényében? Milyen módon tudja a település kihasználni a turisztikai lehetőségeit, milyen módon teremti meg a saját arculatát?

A fürdőkultúra és a turizmus előzményei a térségben a rendszerváltásig

E történeti áttekintésben igyekeztem összegyűjteni mindazokat a múltbeli jelenségeket, történéseket, hagyományokat, amelyek a jelenkori gyomaendrődi egész-

¹⁴ A turizmus témájához kapcsolódva a paraszti, parasztpolgári fürdőéletéről a gyomai adatokkal lásd JUHÁSZ, 1998, 2006. *A Magyar táplálkozáskultúra Európában az ezredfordulón* című, T 043044 számú OTKA program keretében született tanulmányok: JUHÁSZ, 2009, 2013.

¹⁵ A helyi Turisztikai Desztinációs Menedzsment szervezet néhány tagjával, a polgármesterrel, a fürdőigazgatóval, a város közösségi honlapjának szerkesztőjével, vendéglátókkal. Itt köszönöm meg valamennyi adatközlőm segítségét, valamint Hornok Ernő és Weigert József fotóit.

¹⁶ Civil szervezetek képviselőivel, a független városi lap szerkesztő-újságírójával, a kulturális intézmények vezetőjével.

ségturizmus (pontosabban termálfürdő-turizmus), valamint az újabban előtérbe került ökoturizmus előzményeinek tekinthetők. Egy ilyen áttekintés hasznos lehet akkor, amikor a városvezetés, vagy a turizmuskonceptiókat megalkotó testület olyan turisztikai terméket, városarculatot szeretne, amely a helyi hagyományokból¹⁷ táplálkozik, vagy egyenesen arra épül. Természetesen elképzelhető sikeres és versenyképes turizmus-stratégia nélkül is,¹⁸ azonban úgy vélem, a döntések meghozásánál mindenképpen hasznos a helyi tradíciók alaposabb ismerete.

Az „egészség- és ökoturizmus” fogalmakat gyakran használjuk a közbeszédben, úgy gondoltam, hogy nem árt a fellelhető sokféle definíció¹⁹ alapján legalább általánosságban meghatározunk, mit is takarnak ezek a fogalmak.

Az *egészségturizmus* a turizmusnak azon területét jelenti, ahol a turista utazásának fő motivációja az egészségi állapotának javítása vagy megőrzése, tehát a *gyógyulás* vagy a *megelőzés*. Ebből adódóan az egészségturizmuson belül két alszektort – gyógyturizmust és wellnessturizmust (SMITH – PUCZKÓ, 2010), újabban az *Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia* szerint a fürdőturizmus kapcsán három fő tematikus fejlesztési irányt különítenek el: a *gyógyító víz* (balneológia), a *regeneráló víz* (wellness) és a *szórakoztató víz* (élményfürdők, csúszdaparkok, sport) elnevezésű programokat.

Az *ökoturizmus* az 1990-es évektől használt fogalom, amely az utóbbi évtizedben jelent meg nemzetközi és hazai turisztikai termékként, napjainkra pedig már a turizmus önálló szakágaként szerepel az oktatásban és a gyakorlatban is. Kapcsolódik hozzá a *fenntartható fejlődés* fogalma, s a kettőt összekapcsolva a legutóbbi magyarországi turisztikai irodalomban és stratégiákban már a *fenntartható turizmus* terminust is használják, az elnevezés szintjén is utalva arra, hogy az ember és környezet harmonikus kapcsolatát, összhangját a középpontba helyező jelenségköréről van szó.²⁰

A fürdőélet előzményei

A polgári létforma egyik fontos eleme volt a dualizmus korában felvirágzó fürdőélet, amely a gyógyhatás mellett kikapcsolódási, pihenési formát is jelentett.

¹⁷ Ehhez lásd például FEJŐS, 1990; PUSZTAI – NEILL, 2007; BARTHA, 2007; NAGYNÉ SALLAI, 2007; FÜZES, 2009; SCHLEICHER, 2010; SZABÓ, 2011; SÁRI, 2012.

¹⁸ Mint például Pusztamérgek esetében, ahol nem a helyi tradícióra építettek, hanem a konkrét adottságokból kiindulva kreatív módon alkottak arculatot kitalált hagyományokra alapozva (PUSZTAI, 2003, 2007).

¹⁹ Az *egészségturizmus* összetett fogalmának meghatározásával kapcsolatban nem alakult ki konszenzus sem a turisztikai, sem pedig az egészségügyi szektorban, és az egyes országokban használt definíciókat illetően is jelentősek a különbségek. Az ökoturizmus értelmezése is sokszínű és számos más fogalom kapcsolódik hozzá, mint például *alternatív*, *aktív* turizmus, jelezve, hogy valamiképpen a *tömegturizmussal* ellentétes szemléletű kikapcsolódási, utazási formáról van szó (vö. SMITH – PUCZKÓ, 2010).

²⁰ A fogalom közérthető formában történő kifejtését lásd BERECS et al., 2008, 3–7. A néprajztudomány felől közelítve az ökoturizmus kérdéséhez vö. GRÁFIK, 2000.

Békés megyében – Gyopárosfürdőt kivéve²¹ – fürdők eleinte nem turisztikai, hanem inkább a helyi polgárság szabadidős igényeinek kielégítésére, illetve közegészségügyi céllal létesültek. A megyében Gyula és Békéscsaba után Gyoma volt a harmadik település, ahol 1888-ban tisztasági fürdő létesült – a korabeli gyakorlatnak megfelelően a gőzmalom mellett.

A fürdő, különösen a tisztasági fürdő mint intézmény, kifejezetten városi képződmény, a városiasság egyik fontos jele. A parasztfürdő teljesen más: nem elsősorban higiéniai vagy polgári szabadidős, hanem sokkal inkább rituális, esetenként vallási és nagyon gyakran gyógyítási célokat szolgál.²² Természetesen léteznek kapcsolódási pontok, a parasztfürdőtől is válhat idővel úri fürdő, de ekkor már inkább üdülőhelyként definiálhatjuk. Gyomán tehát már 1888-tól a városi-polgári jelleget erősítette a Tisza-malom mellett megnyitott tisztasági fürdő, amelynek híre a megyeszékhelyig jutott: „Gyomán nagy ünnepélyességgel készülnek, mint halljuk az új fürdőházat megnyitni, ami mindenesetre az élénk társadalmi élet jelensége, másrészt pedig jele annak, hogy a gyomaiak érzékkel bírnak a közegészségügyi viszonyok iránt. A fürdőmegnyitásra, vagy talán inkább egy kis barátkozásra Gyuláról is többen készülnek átmenni Gyomára.”²³

A tisztasági fürdő hamar népszerűvé vált az iparos-kereskedő réteg, illetve a jobb módú parasztság körében, úgyhogy 1909-ben már korszerűsítették,²⁴ és egészen a gőzgépek leszereléséig, 1947-ig üzemelt. Pataki Béla adatai szerint a fürdő a következő egységekből állt: egy gőzkamra, 4 fürdőkád, egy meleg és egy kisebb hidegvizes medence.²⁵ A kádasba házaspárok, családok együtt mentek be, a medencés közös fürdőben pedig férfi- és női napok voltak, ahol a korabeli gyakorlat szerint kötényben²⁶ fürödtek. A fürdő tisztasági célokat szolgált elsősorban, de a medencés-gőzkamrás részleget a büfés pihenőszobával már a mai wellness előfutárának is tekinthetjük.

Bementünk, volt egy előcsarnok, akkor volt egy folyosó, baloldalt volt egy hosszú, ilyen pihenőszoba, meg ott volt a kantinos, ott lehetett ruszlit venni, [...] meg ilyen keverős málnát árult az öreg [...]. Csak kötőbe lehetett fürödni, a nőknek is. A fürdőterembe, ahol a medencék voltak, [...] a falból kiállt 3–4 zuhanyrózsa, mert kötelező zuhanyozás volt, [...]

²¹ A megyében az első szó szoros értelmében vett gyógyfürdőhely a szikszós tóra az 1869-ben épült, és a századfordulótól felvirágzó Gyopárosfürdő.

²² A parasztfürdőhelyekről részletesebben lásd VAJKAI, 1955. A paraszti, parasztpolgári, polgári fürdőélet összehasonlításáról lásd JUHÁSZ, 2006, 129–148.

²³ Békés, 1888. június 17.

²⁴ BÉML, IV.B. 413. b. 1467/1909.

²⁵ Az 1910-es statisztikák szerint Magyarországon 311 nyilvános tisztasági fürdő működött (174 városban, 134 községben), így a népesség alig több mint egynegyede tudott a saját lakóhelyén megfürödni (PATAKI, 1914).

²⁶ A budapesti fürdőkben az 1990-es évekig élt ez a gyakorlat, ma már csak a Rudas fürdőben létezik nem koedukált fürdés.

volt egy gőzkamra, ahol három kakasülő volt csinálva, vasajtóval, ahol én adagoltam a gőzt magamra. Mellette volt egy forróvizes medence, és közvetlen mellette egy kisebb hidegvizes, úgyhogy a bátrabbak azok azt csinálták, hogy a kettő közötti keskeny falat megfogta, és a melegeből átugrott a hidegbe, de úgy, hogy utána meg egyből a melegbe, vót az vagy 36 fokos. És akkor ott ugrált oda-vissza. (SZ)

Hú! á, nagyon bírtam! Oda megint csak a tehetősebbek mentek, mert elég drága volt a belépti díj. Engem nagyapám vitt oda 923–24-be, mint kiskölyköt. Vót olyan kádas is, olyan nagyok. Lépcsőn kellett lemenni, olyan márványszerű valami. [...] Te mentél, mán engedték is bele a vizet, vagy amikor mán elmentek, teleengedték, oszt ha jött valaki, mán mehetett is befele. Ott lehetett jól tisztálkodni, szappanozni. Vót masszázs is. Cajgl József nevű koma vót a fürdőmester, lehetett masszíroztatni is. (JL)²⁷

2. kép A Tisza malom épülete ma. A hajdani fürdő a jobboldali todaléképületben volt, az elején lévő bejárati részt a fürdő megszüntetése után elbontották. (Fotó: Juhász Katalin)

Gyomán 1908-ban már egy zsidó rituális fürdő is működött a zsinagóga mellett. Erről egyelőre részleteket nem tudunk, csak a létezése bizonyos. A környéken legközelebb csak Mezőberényben, Szarvason és Szeghalmon volt fürdő, a járás pedig kifejezetten rosszul ellátottnak minősült.²⁸ Az 1910-es adatok szerint a 11 és fél ezer lakosú Gyomán évente 4080 fürdőlátogatás történt a tisztasági fürdőben, amely azt jelenti, hogy 100 lakosra évente 34 fürdési alka-

²⁷ Az adatközlőimet monogrammal különböztetem meg.

²⁸ A járás lakosságának csak 46,4%-a élt fürdővel ellátott településen.

lom, 403 lakosra egy fürdőkád jutott, s ezzel a megyében Mezőberény mögött az előkelő második helyet foglalta el. Endrődnek ekkor a maga 13 és fél ezer lakosával nem volt fürdője.

Gyomán igen kedvező feltételei voltak a nyári fürdőzésnek is, hiszen a községet mintegy körülöleli a Körös folyó és annak holtágai. Ennek megfelelően a lakosság lejárt fürödni, tisztálkodni a három fürdésre alkalmas partszakasz közül a lakóházához legközelebb esőre. Egyfajta „turisztikai-szolgáltatás kezdeménynek” tekinthetjük azt az 1970-es évekig meglévő gyakorlatot, mely szerint az átöltözés némi ellenszolgáltatás fejében a gát melletti házak valamilyikében történt.

Ín 1922-be vótam ott először anyámmal fürdeni. [...] háznál ötöztünk. ott ilyen nádas házak vótak, oszt adtak egy pár fillért, hogy engedje meg, hogy a szobába felötözzön. [...] A nők térgyen alul érő szoknyában. A fürdőruha olyan vót. Nővérem is, anyám is jöttek lefele, oszt olyan térgyig érő ruha vót... Belementek a vízbe, oszt otán átötöztek. Fírfiaknak nem lehetett felsőrisz nélkül fürdeni. Lejött a főszolgabíró, oszt ha nem vót rendesen felötözve, megbüntették. Volt olyan, hogy anélkül fürödtünk, minden... megláttuk, hogy jön a gáton a főszolgabíró, szaladtunk befele, oszt vettük fel az atlétatrikót. (JL)

A polgári és paraszti attitűd ebben a szabadidős tevékenységben is különbözött. Míg a parasztságnak inkább munka utáni tisztálkodási lehetőséget, vagy a nyári melegben történő felfrissülést, addig a polgári rétegek számára egyfajta „egészséges”, friss levegőn, természetben, piknikezéssel eltöltött aktív hétvégi kikapcsolódást jelentett. Ez a különbségtevés adatközlőm szavaiból is világosan érzékelhető.

... a tömeg inkább fürdőzött, így, olyan nagy melegbe lejöttek és akkor tisztálkodtak is. Akkor nyáron lejöttek, osztán nem vittek azok még szappant se, csakhogy mégis hogy vízbe értek. [...] Még a cséplőgéptől is eljöttek, oszt fürödtek lefele... porosan, piszkosan. [A polgári rétegek] általába 'szombat-vasárnap jártak. Lejöttek, oszt ott vótak naplement tájáig. Mikor ment a nap lefele, oszt a fűzfák közt gyönyörűn látszott, akkor mán pakoltak, mentek az emberek haza. Hoztak le ennivalót, oszt ottan ott kosztolgattak. (JL)

A 20. század első felében országszerte egyre több fővenyfürdő és folyami fürdő létesült – vidéken is. Az első ilyen fürdőt fából készítették, gyakran szétszedhető és újra összerakható szerkezettel, és csak szezonálisan állították fel őket a vízpartokon. Általában kabinsorral körülkerített vízparti telepek vol-

tak ezek, ahol ún. „kosarakat”, vagyis deszkákból kialakított medencéket is készítettek, amelyeken át tudott folyni a víz, így nem volt szükség vízcserére, vagy bonyolult szárazföldi építményekre.

A fürdőzés mint tisztán szabadidő eltöltési forma gyűjtéseim alapján a parasztság életében a két világháború között kezdett megjelenni, de akkor is csak a polgárosultabb rétegek körében. Ez az az időszak, amikor hirtelen megnőtt a kiépített fürdőhelyek, uszodák, gyógy- és gőzfürdők száma.²⁹ Gyomán a növekvő igények nyomán 1929-ben Wagner Márton fakereskedő nyitott fából épített, komplett szolgáltatásokkal ellátott, beléptidíjas strandfürdőt a Körös partján. Ezt követően még inkább szétvált a polgári és paraszti gyakorlat: a tehetősebbek a kiépített kabinos fürdőbe jártak, és élvezték a fizetős szolgáltatásokat, míg a fürdő kerítésén kívül a parasztok és kisebb jövedelműek továbbra is a hagyományos módon lubickoltak (és tisztálkodtak). Az aktív turizmus csírájaként értelmezhetjük a bérelhető csónakok meglétét a komplett strandfürdői infrastruktúra mellett. Ezt a korábban már meglévő, turisztikainak is nevezhető ellátást hiányolta adatközlőm 1992-ben, amikor Gyomaendrődön már fellendülőben volt a turizmus.

Mán a harmincas évekbe mán vót ott egy nagyon komoly valami: 82 kabin volt! [...] A vízparton volt egy nagy kosár fából, [...], egy homokozó, fodrászműhely, telefonfülke és cukrászda! [...] Hisz éppen ezt mondom itt ezeknek, meg Frankónak [polgármester]. Uram, itt telefon volt, a gátrul deszkaút vezetett le! Női-férfi fodrászat volt. És még volt egy valaki, az meg süttött-főzött, ott lehetett enni mindenféle dógokat. Na, ide oszt pénzér lehetett bemenni, még azt is tudom, hogy a miénk az 56-os számú kabin vót, mer bérelt kabinunk vót. 6 pengő volt egy évre, de az akkor olyan nagy szó volt, hogy 2 pengő 50 fillér volt egy mázsa búza. Hát, aki oda bejött, az a felsőbb gazdaosztály vót. (Ettől erre meg arra olyan 150 méterre vót a mindenki strandja. Ide te idementél, levetkeztél, oszt itt belementél a vízbe, itt nem kellett fizetni abba a két ódalba.) Vótak osztán csónakok, lehetett bérelni ilyen evezős csónakokat. Vót egy ilyen moló, egy ilyen kikötő stég, oszt oda vótak kötve a csónakok. Na oszt jött a háború, az emberek szétszaladtak, aztán meg széthordták az egészet tüzelőnek. Még 46-ba vót hat vagy hét kis kabin, azóta nincs egy se! Na, hát ez borzasztó szégyen. (JL)

²⁹ Az 1937-es statisztikai összeírások szerint 337 fővenyfürdő, 97 uszoda, valamint 162 gyógy-, gőz- és tisztasági fürdő, összesen 596 fürdőintézmény működött az országban. A számítások szerint nyaranta naponta maximum mintegy félmillió ember fürödhetett meg ezekben az intézményekben. Az Alföldön egyenletes eloszlásban helyezkedtek el ezek a fürdők. Bővebben lásd JUHÁSZ, 2006, 142–143.

A polgárosodás hatását, a korszerű személyi higiéne iránti belső igény szélesebb körű meglétét mutatja az is, hogy nemcsak a belterület polgári lakossága, hanem a tanyai gazdálkodók is éltek a környezetükben adódó újfajta tisztálkodási lehetőségekkel. A Gyomával szomszédos Dévványa határában levő tanyák kisbirtokos gazdái a szikes talajba ásott kutak „borzasztó kemény” vizét nem tudták sem mosáshoz, sem tisztálkodáshoz használni, mert a szappan nem habzott benne, ezért erre a célra esővizet gyűjtöttek. Egy 1938-as születésű férfi emlékezete szerint a tanyájuk 10 km-es körzetében egyetlen fűt kút volt, „el is keresztelték gyógyvíznek”. Az ottani gazda családját „Füldös Tóték”-nak hívták, mert a környékbeli tanyák lakói számára – három kádas fülkéből álló – „szabályos”, beléptidíjas fürdőt nyitott. Amikor csak az időjárás engedte, több kilométer távolságból is egész családok jártak ide gyalogosan vasárnaponként. A vizet a kádakhoz csatlakozó fafűtőes fürdőhengerekben melegítették. Egy család ment egy helyiségbe. Az édesanya előbb megfürdette a gyerekeket, aztán segédkezett a férjének a fürdésben, végül maga is megfürdött (ugyanabban a vízben). Szappant, törölközőt, tiszta ruhát vittek magukkal, és az útra egy kis elemózsiát. Ez a példa már azt mutatja, hogy a paraszti rétegek milyen formában vehették át a polgári típusú fürdőintézmények mintáját.

3. kép Szabadstrand a gyomai Körös-parton. (Fotó: Hornok Ernő)

Az 1948-ban bekövetkezett kommunista hatalomátvétel alapjaiban rendezte át a társadalmi viszonyokat, ennek keretében felszámolta a '45 előtti virágzó (polgári) civil kulturális és társadalmi életet. A Körös-parti fából készült fürdőtelep az enyészeté lett, a tisztasági fürdő is megszűnt, a lakosok csupán nyaran-

ta, a folyóban fürödhettek. A Gyomai járás és a hozzá tartozó községek tanácsi vezetése az államosítás és téjeszesítés, valamint a belterületi villamosítás, járda-építés és a „szocialista” egészségügyi, gyermekjóléti, oktatási, kulturális intézményrendszer kiépítését követően csak az 1954–1958 közötti választási ciklusban kezdett fürdőépítéssel foglalkozni. A járasszerte végzett olajkutató fúrások várható eredményeként a fürdők többségét eleve termálvizesre tervezték.³⁰

A gyomai Liget Fürdő

A község keleti részén a Holt-Körös melletti évszázados fákból álló közel 20 hektáros Erzsébet-liget már a századforduló óta kedvelt pihenőhelye volt a lakosságnak. Fürdő létesítésére ennél alkalmasabb környezetet elképzelni sem lehetett. Anyagi lehetőség híján részben társadalmi munkával a községi tanács kőműves brigádja építette 1954-ben az első 15x25 méteres medencét, amely vizét a Körösből csővezetéken kapta.

A kezdeti ellenérzések³¹ hamar megszűntek, az új strandot megkedvelték, egy év múlva már úszóversenyeket rendeztek. (Emellett a folyami fürdőzés is változatlanul népszerű maradt az 1980-as évek közepéig.) A medence víz-cseréje azonban nem volt megfelelő, a víz minőségét fürdésre alkalmatlannak minősítették. A vízellátást végül is a nagyalföldi kőolajkutató program keretében az 1957-ben a fürdő területére kijelölt, ám a főtéren megvalósult³² kísérleti fúrással sikerült megoldani, amely során olajat nem találtak, de a feltörő termálvizet a fürdőbe is bevezették. A termálvízzel töltött medence és a mellé épült fűthető öltözőhelyiség lehetővé tette az egész éves nyitva tartást. „...*télen is kijártunk. A zuhanyozó is a csak a szabadba volt, és ilyen nádszövettel volt körülvéve. [...] Télen nem használtuk a zuhanyt. Szaladtunk bele egyből a vízbe, mer hideg volt. [...] állandóan folyt befele a melegvíz, és a túlfolyón meg ment bele a Körözsbe.*” (SZ)

A gyomai községi tanács a helyi üzemek, vállalatok és szervezetek összefogásával 1959 tavaszán nyitotta meg a Liget Fürdő új épületét tíz káddal, két zuhannyal, két kis medencével, ágyakkal berendezett pihenőhelyiséggel, büfével, fodrászattal és pedikúrral. Az alkáli-hidro-karbonátos gyógyvíz³³ be-

³⁰ 1958-ban Endrődön, Dévaványán és Ecsegfalván tervezték strandfürdő építését (GAJDÁCS, 1958, 5–6.).

³¹ Sokan nehezményezték, hogy a közparkból fákat kivágva hasították ki a fürdő helyét ahelyett, hogy a tanácsi dolgozók ligettel szomszédos veteményeskertjeit számolták volna fel.

³² „*Farkas útbiztos úr járta ki a járási tanácsnál, hogy a fúrás a főtéren legyen, ahol a régi kastélyhoz tartozó nagy magtárat tervezték gőzfürdővé átalakítani a lakosság tisztálkodásához*” (SZ).

³³ A víz mozgásszervi panaszok, idült ízületi gyulladások, idegrendszeri és nőgyógyászati megbetegedések kezelésére alkalmas, ivókúrára is ajánlható, elsősorban idült savtúltengés, gyomorhurut, nyálkahártya-betegségek, emésztési zavarok, gyomorégés, gyomorfekély esetében.

4. kép A gyomai fürdő legelső medencéje. (Korabeli képes levelezőlap)

vizsgálása és a fürdő szolgáltatásai alapján az Egészségügyi Minisztérium a fürdőt 1960-ban gyógyfürdővé nyilvánította.

A kinti fürdőt is bővítették: előbb egy ülőpadkás gyógymedencével („öregeké”) és gyermekklubickolóval, majd mögöttük egy 15x50 méteres, fokozatosan mélyülő nagymedencével („hátsó”), és a területet szegélyező kabinsor, illetve egy lapos tetejű büfé-napozóterasz is megépült. Ezzel a fürdő elnyerte azt a formát, amelyben mintegy négy évtizeden keresztül egyre népszerűbbé válva működött.

A gyomai fürdő első virágkorának az 1960–1980 közötti időszakot tartjuk – legalábbis a helyi lakosság életében betöltött szerepe szerint. Míg a hidegvizes első strand még elsősorban csak az ifjúság sportos találkozóhelye és az úszóedzések színtere volt, a termálvíz bevezetése után, és főként, mikor

5a–5b. kép A gyomai Liget Fürdő előcsarnoka és benti gyógymedencéje az 1960-as években. (Korabeli képes levelezőlap)

6. kép A gyomai Liget Fürdő az 1970-es évek elején. (Korabeli képes levelezőlap)

a fedett fürdő is megépült, már minden korosztály használta. Az 1960-as években a fürdő a heti tisztálkodás népszerű közösségi helyszíne lett, ahol kényelmesen és a vízmennyiség korlátozása nélkül lehetett fürödni. Ősztől tavaszig a kádas, a nem koedukált „közös” és a két zuhanyfürdő elsősorban a tisztálkodás, másodsorban gyógykezelés célját szolgálta, ugyanakkor természetesen a nagy látogatottság élénk társaséletre is alkalmassá tette. Különösen jellemző volt ez a péntek-szombat-vasárnapi napokra, míg a többi hétköznapokon inkább a gyógykezelés funkció dominált. Nyaranta a strand forgalma igen magas volt, ugyanis az óvodásokat is rendszeresen vitték, a nyári szünetüket töltő iskolások pedig már 7–8 éves kortól önállóan jártak, s akár egész napjukat is ott tölthették, míg a szülők dolgoztak. A fürdőben sok volt az ismerős, így a gyerekek semmiképp nem maradtak felügyelő szemek nélkül. A belépő minden gyomai alkalmazott számára nagyon kedvezményes volt, hiszen a helyi vállalatok és termelőszövetkezetek dolgozóiknak kabinokat béreltek. Az 1970-es évek derekán a vízvezetékek kiépítésével a fürdőszobás lakások száma ugrásszerűen megnőtt, s ezzel a fedett fürdő funkciója is megváltozott, ettől kezdve már leginkább a betegek, a gyógyulást keresők látogatták.

Az endrődi bogárzói fürdő

Az 1959-es endrődi olajkutató fúrás eredménye az Endrődtől északra, a Peresholtág mentén, a Bogárzó-zug és a Pap-zug közötti szakasztól 100 méternyire, a 46-os útról földúton megközelíthető, 70 °C termálvizet adó hévízkút. Lakos-

7. kép Az endrődi Bogárzó fürdő maradványai. (Fotó: Hornok Ernő)

sági összefogással épült itt két kis medence és néhány kabin, amelyet a környékbeliek az 1980-as évekig használtak. A holtág közeli kanyarulatának nevére „Bogárzó”-ként is emlegetett egyszerű fürdőhely virágkorában a székelyföldi kis parasztfürdők hangulatára emlékeztetett. A medencéket mindig kora reggel töltötte meg a községi tanács gondnoka tiszta termálvízzel, hogy mire a fürdővendégek megérkeznek, elviselhető hőfokúra hűljön.³⁴

A funkcióváltás: tisztasági fürdőből turisztikai célpont

A gyomai Liget Fürdő és az endrődi bogárzói fürdő létesítése és üzemeltetése abba az általános koncepcióba illeszkedett, amely az egész Alföldet behálózó olajkutató fúrások nyomán nyert termálvíz hasznosítására közfürdők építését tartotta célszerűnek. Ennek nyomán a termálfürdők ma is egymást érik a térségben. Az 1950-es évektől az 1970-es évek közepéig ezek a fürdők a szociálpolitika részeként elsősorban a helyi lakosság igényeit szolgálták ki. Az endrődi termálfürdő megmaradt falusias helyi fürdőnek, míg a gyomai fürdő 1960-as gyógyfürdővé nyilvánítása egyben az országos és regionális hálózatba kerülését is jelentette, s ezt a pozícióját a legutóbbi időkig tartani tudta. A Liget Fürdő környezeti adottságai, a tiszta levegő, a kellemes klíma (a nyári hónapok

³⁴ H. E. közlése szerint a fürdőt Fodor István működtette, aki később a nagylaposi Fortiko Kft. termálvízzel fűtött növényházában is tulajdonos volt. További fényképek: <http://www.gyomaendrod.com/terkep/bogarzo-zug> – utolsó letöltés: 2014. szeptember 9. A Körös-Sárréti útikalauz túraleírása: <http://www.kvte.hu/ksar/t33.htm> – utolsó letöltés: 2014. szeptember 9.

középhőmérséklete 20 °C fölött van, a napos órák száma több mint 2000), és nem utolsósorban az alacsony árak vonzották a nyaralókat. A turizmus megjelenése az 1970-es évek közepétől datálható a gyógyfürdőben, eleinte elsősorban a belföldi vendégek, az 1980-as évektől a kemping megnyitásával pedig már a szocialista országokból érkező vendégek száma is növekvő tendenciát mutatott. A gyomai fürdő nyári látogatószámát ugyancsak megnövelték a közeli ifjúsági táborban és a gimnáziumi, szakiskolai kollégiumban táborozók – éppen a fürdő miatt lett Gyomaendrőd kedvelt nyári táborozóhely. „Új jelenség a növekvő idegenforgalom, melyben fontos szerepe van a Dévaványa felé vezető út mellett, kellemes környezetben levő gyógyvizű Liget-fürdőnek” – olvashatjuk egy 1981-es kiadású útikönyvben (GÁL, 1981, 197.).

Az 1990-es években a növekvő idegenforgalom és az újabb egészségügyi előírások miatt a strand medencéit felújították és vízforgató berendezéssel látták el. 2003-ban a fürdő önálló városi intézményből 100%-os önkormányzati tulajdonú, de nyereségorientált vállalkozási formában működő gazdasági társasággá alakult át Gyomaendrőd Liget Fürdő Kft. néven. A városi önkormányzat sikeres pályázatainak³⁵ keretében 2004-ben valósult meg egy új fedett uszoda építése, a korábbi gyógyászati épület rekonstrukciója, bővítése, vendégszobák kialakítása és egy új üzemviteli épület. A fürdő területén 2006-ban fűrt, egyelőre még nem üzemelő termálkút hosszú távon biztosítja a megfelelő mennyiségű és minőségű termálvizet nemcsak a medencék vízellátásához, de a fűtés gazdaságos üzemeltetéséhez is.

Ez a fejlesztés a 2002–2004 közötti átmeneti vendégszámcsökkenést követően megalapozta a fürdő népszerűségének ugrásszerű megnövekedését. 2011-ben a gyomaendrőd Liget Fürdőt több mint 115 ezer fürdővendég kereste fel. A 2007–2009 közötti időszak magas vendégforgalma után az elmúlt évek vendégforgalmi adatai ismét enyhe csökkenést mutatnak. Ez részben köszönhető a válságnak, részben pedig a környékbeli (Dévaványa, Mezőberény, Mezőtúr, Szarvas, Túrkeve, Cserkeszőlő) fürdőkben történt látványos fejlesztéseknek, amelyek következtében a vendégkör egy része más fürdőkhez pártolhatott át.

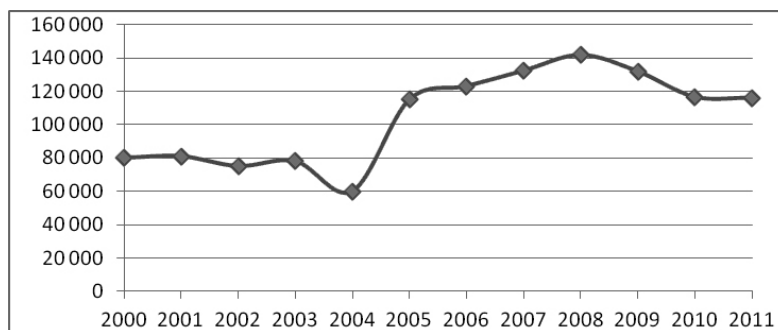
A fürdőlátogató helyi lakosok száma viszont csökkenő tendenciát mutat: 2011-ben az összes látogatónak csak 10%-át tette ki a kedvezményes belépőjegy- és bérletárak ellenére. A megkérdezettek zöme ennek okát abban látta, hogy a helyiek még a kedvezményes belépőjegyet sem tudják megvenni az alacsony jövedelmek, illetve a nagy munkanélküliség miatt.

Ha fürdőbe nem is járnak a gyomaiak, a szabadon hozzáférhető termálvizet tömegesen használják. A Gyoma történelmi központjában található termálkút előtt egész nap hosszú sorok állnak: kerékpárral, egyesek autóval nagy kannákban hordják haza a vizet. Külön kutatás tárgya lehetne, milyen hiedelmek,

³⁵ A Gazdasági Minisztérium Széchenyi Programja, a Békés Megyei Területfejlesztési Tanács pályázata, valamint a Phare program.

8–9. kép A gyomaendrődi Liget Fürdő a 2004-es korszerűsítés után. (Fotó: Hornok Ernő)

1. ábra A gyomaendrődi Liget Fürdő belépőinek száma 2000–2011 között.
(Forrás: gyomaendrődi Liget Fürdő Kft. adatszolgáltatása)

elképzelések és tapasztalatok nyomán, milyen módon, és mire használják a helyiek ezt a vizet. Hogyan épül be a vízhasználat és maga a vízfordás aktusa a hétköznapijaikba, életvilágukba, mit jelent számukra a termálvíz.

A vizet használók zöme elég jól megformált narratívákban számol be saját vagy mások gyógyulástörténeteiről, amelyek akár a turizmusmarketingben is használhatók lehetnének.

10. kép Vízfordók a termáلكútnál. (Fotó: Juhász Katalin)

Az ökoturizmus előzményei és fejlődése

Gyoma és Endröd élete mindig szorosan kötődött a településeket körülölelő folyóhoz és holtágaihoz. A partszakasz a folyószabályozás után ide áttelepült eredeti flórájával és faunájával híven őrzi az ősi „Nagy Körös” hangulatát. A térség épp gazdasági elmaradottsága, elsősorban mezőgazdasági és kevésbé industrializált jellege miatt már régóta kifejezetten alkalmas arra, hogy ökoturisztikai desztinációvá válhasson. Nem véletlen, hogy a lakosság már régen felfedezte azokat a megélhetési, majd szabadidőeltöltési lehetőségeket, amelyeket az érintetlen természeti környezet kínált: nagy hányaduk hagyományosan rendszeresen horgászik, és fogyaszt halat, illetve az élő folyó és a holtágak már a 20. század elejétől kezdve kedvelt lokális kirándulóhelyek voltak, ahová kerékpárral egy-egy napra, vagy akár hosszabb időre is kiruccantak az emberek.

A hagyományos halászat néprajzi kutatását már elvégezték, tárgyi anyaga is összegyűjtésre került, amelyet a Templom-zugi holtág partján kialakított Halászati és Történelmi Élmény Parkban elhelyezett szabadtéri kiállítás mutat be.³⁶

„Nagy értéke ez a táj Gyomának, mely még alig van kihasználva, de a zavartalan természetet kedvelők egyre nagyobb mértékben fedezik fel. Ugyancsak kihasználatlan még a vízisportok számára szinte egyedülállóan alkalmas gyomai Hármaskörös, mely széles, és helyenként egyenes, csaknem álló vízfelületével

11. kép A Hármaskörös 17 holtágának egyike. (Fotó: Hornok Ernő)

egész idényben rendelkezésre áll” – olvashatjuk a nagyközségről 1977-ben megjelent tanulmánykötetben (NAGY, 1977, 502.). Az 1981-es fürdőkire, összpontosító útikönyv is ajánlja a Körösök e vidékét az „ősi környezetet”, a vízi sportokat, a horgászatot és csónakázást kedvelőknek (GÁL, 1981, 201.).³⁷ A Holt-Körös által körülzárt 15 hektáros Erzsébet-liget ugyancsak a Körösnek köszönheti létét: a folyó és holtága közti területen a magas szintű talajvíz előnyös hatással van a faállományra (NAGY, 1977, 502.; DELI, 2008).

Az, hogy a Körösök mentén a környék lakói szívesen kerestek felüdülést, párosult az 1970-es évek végétől a vidékünkön is terjedő víkendházépítési lázzal

³⁶ A halászat kutatásával foglalkozott többek között Szilágyi Miklós (például SZILÁGYI, 1989), az utóbbi évtizedben pedig Szonda István néprajzkutató végez értékes helytörténeti, néprajzi kutatásokat.

³⁷ Ugyanakkor a másfél évtizede a helyi önkormányzat kezdeményezésére alakult horgász- és környezetvédelmi egyesület sajátos horgászati szabályzatai máig inkább a horgászturisták távoltartására irányulnak.

12. kép Hétvégi házak a holtág partján. (Fotó: Juhász Katalin)

(GERŐ, 1999), így a holtágak egy része, valamint néhány kedvelt kirándulóhely, mint például Szanazug szinte észrevétlenül váltak a természeti táj szerves részéből üdülőterületté. Míg a hetvenes évekig inkább a község szélén, illetve határában történelmileg kialakult kertek (Poczoskert, Bánomkert, Hantoskert) voltak a hétvégi kiruccanás színterei is az ide épített kis vityillókkal – ahol mintegy átmenetként az inkább pihenést szolgáló hétvégi házak felé, egyelőre a hasznost (kertművelés) kötötték össze a kellemessel (családi összejövetel, szalonnasütés stb.) –, addig a nyolcvanas években Gyomaendrőd és környéke holtágainak partszakaszait fokozatosan foglalták el a Kádár-korra jellemző hétvégi házak, nyaralók. Ilyenek épültek például a gyógyfürdő melletti Holt-Körös partján (Kiss Lajos üdülőtelep, Körös sor, Hantoskerti út), a Siratói-, a Kecskés- és a Torzsás-zugban (holtágak), az endrődi oldalon a Sóczó-, Templom-, Bónom- és Kecskés-zugban, valamint a kicsit távolabb fekvő, hosszú és kacskaringós Peresi-holtág partján.

A Gyoma és Endrőd körüli holtágak partján sorjázó hétvégiház-tulajdonosok között számos budapesti és más városban lakó, sőt elvétve külföldi is akadt. Míg a gyomai nyaralók tulajdonosait jellemzően a termálfürdő vonzotta (s ezzel ők is a vendégszámot növelték), addig az Endrődön víkendházat vásárlókat inkább a természeti környezet és a horgászati lehetőségek csábították a környékre. Ez utóbbi jelenség illeszkedik abba a trendbe, amelyet a

tömegturizmussal szemben az alternatív turizmus³⁸ képvisel a szolgáltatások és az élmények egyediségével, a környezettel kialakított bensőséges kapcsolatával.³⁹ A turisztikai irodalomban „niche”-nek nevezik azokat a helyeket, ahol nem a turistákat kiszolgáló infra- és szuprastruktúra megléte az elsődleges, hanem az egyén mentális, egzisztenciális kötődése, s amelyet új lakóhelyként, élettérként is szívesen elfogadnának az odalátogatók.⁴⁰ A niche nem áll meg az országhatároknál, és bár a statisztikák ebből a szempontból szinte szűz területként tüntetik fel a Körösvidéket, egyedi esetek Gyomaendrődön is ismertek. Néhány holland és német háztulajdonosról tudnak, akik „*tavaszon megjönnek, oszt késő őszig itt laknak*” (HKL).

E folyamatokra felfigyelt a területet gondozó Körösvidéki Vízügyi Igazgatóság, amely már régóta foglalkozott az üzemeire kíváncsi látogatók és szakemberek vendégül látásával, s erre sok helyen egész kis „idegenforgalmi ágazat” bontakozott ki. Ezért a megfelelő szakemberek közreműködésével megalkotották a Békés megyei Természetvédelmi és Idegenforgalmi Gazdasági Társaságot, amelynek alapcéljaként a természetvédelem és az idegenforgalom fejlesztését határozták meg. Ennek jegyében neves szakírókat felkérve adták ki a térség első, speciálisan természetjáróknak szánt útikönyvét, amelyhez hasonló igényű és részletességű azóta sem jelent meg a térségben.⁴¹

Az útikönyv bevezető tanulmányai átfogóan mutatják be a tájegységeket, a vízi és szárazföldi túraajánlatoknál pedig nem feledkeztek meg az adott helyhez kötődő névmagyarázatokról, a kapcsolódó történelmi eseményekről, néphagyományokról, szépirodalmi utalásokról, valamint az értékes építmények és a régészeti emlékek bemutatásáról sem. Mindezek mellett a szerkesztők minden olyan hasznos információt közölnek, amelyre egy turistának szüksége lehet.

³⁸ World Tourism Organization UNWTO: Tourism Highlights 2008. http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/highlights/UNWTO_Highlights08_en_HR.pdf – utolsó letöltés: 2014. szeptember 11.

³⁹ Erről bővebben lásd PUCZKÓ – RÁTZ, 1999; MICHALKÓ, 2010, 94–95.

⁴⁰ Ebbe az adott helyen második otthonként használt ingatlan is beletartozik, ahogyan ez Gyomaendrődön is történt. Ilyen értelemben a niche átmenetet képez a turizmus és a migráció között (MICHALKÓ, 2010, 96–97.).

⁴¹ Az 1984-ben kiadott színvonalas kötet évek múltán sem veszített aktualitásából: 1999-ben Vidovencz Zsolt, illetve a Körösök Völgye Turista Egyesület jóvoltából online is hozzáférhetővé vált (GODA – KÖTELES, 1984). Ennek köszönhetően a mai turisztikai honlapok előszeretettel másolják, vagy „jobb” esetben linkkel hivatkoznak rá. <http://www.kvte.hu/ksar/ksar00.htm> – utolsó letöltés: 2014. szeptember 20.

1. táblázat

A Körös-sárréti útikalauz tematikája:
1. ÁLTALÁNOS ISMERTETŐ   Természeti földrajzi viszonyok; Vízi munkák a Körös-Sárrét vidékén; Természeti környezet és élővilága;   Állatvilág; Horgászati lehetőségek a Körös vidékén; Történet és népelet; Építészeti emlékek a Körös-Sárrét vidékén; Társadalmi átalakulás.
2. KÖRÖS-SÁRRÉTI TÚRALEÍRÁSOK   A 9 vízitúra-útvonalból kettő érinti Gyomát és Endrődöt, az 51 gyalogos túraútvonalból 5 található a Hármaskörös környékén, amelyek mindegyike érinti Gyomát, és közülük 3 Endrődöt is.
3. HASZNOS INFORMÁCIÓK   A Békés Megyei Természetvédelmi és Idegenforgalmi GT; A Körösvidéki Vízügyi Ig. ügyeletéről beszerezhető információk; Körzetenkénti címjegyzék;   Ember a természetben – Természetjárók magatartási szabályai; A közúti gyalogos közlekedés szabályai; A gombagűjtésről;   Szállásinformációk;   Sétahajózás a Körösökön; Gyógy- és strandfürdők, szabadstrandok; Horgászat Békés megye vizein; Természetbarátoknak, turistáknak (KVTE); Lovasprogramok; Múzeumok, gyűjtemények; Rendszeresen ismétlődő kulturális programok; Természetvédelmi területek;   Hasznos tudnivalók vízitúrázók számára; Vízügyi Igazgatóságok és a Körösök vízi segélykérő helyei; A Körösök vízi táborhelyei, KÖVIZIG szálláshelyek; Vízállásjelentések értelmezése; A Körösök vízi létesítményeinek ismertetése; Vízlépcsők és duzzasztók megközelítésének szabályai; A gátör és hatásköre, közlekedés a töltéseken; Az államhatár megközelítésének szabályai; A Körösök vízminősége;   A kerékpáros közlekedés legfontosabb szabályai; A kerékpárról, mint közlekedő eszközről;   Kislexikon

A kezdeményezés a régiókban való gondolkodás első csírájának is tekinthető, hiszen a bemutatott terület sem a közigazgatási, sem az eddig alkalmazott gazdasági vagy történelmi tagozódásnak nem felel meg. A három Körös és a Berettyó egykori árterülete békési és bihari Sárrét néven ismert. Határai sohasem egyeztek a közigazgatási határokkal, földrajzi, turisztikai szempontból azonban egy táj.

A települési turizmuskonceptió és turizmusirányítás alakulása

A Gyomaendrődöt valamilyen formában érintő turizmuskonceptiók egész sora készült a rendszerváltozás óta. Ennek oka, hogy a gyógyfürdő és maga a település is együttműködő tagja a kistérségi, regionális és országos turisztikai szervezeteknek, amelyek a törvényi keretek és a pályázati lehetőségek változása függvényében alakulnak, szűnnek meg, vagy változtatják területi hatókörüket. A térségben Gyomaendrőd az a település, amelynek talán legtöbbször változott meg a közigazgatási és statisztikai térstruktúrában betöltött pozíciója. A térstruktúrák megértése szempontjából fontosnak vélem ezek változásának rövid történeti áttekintését.

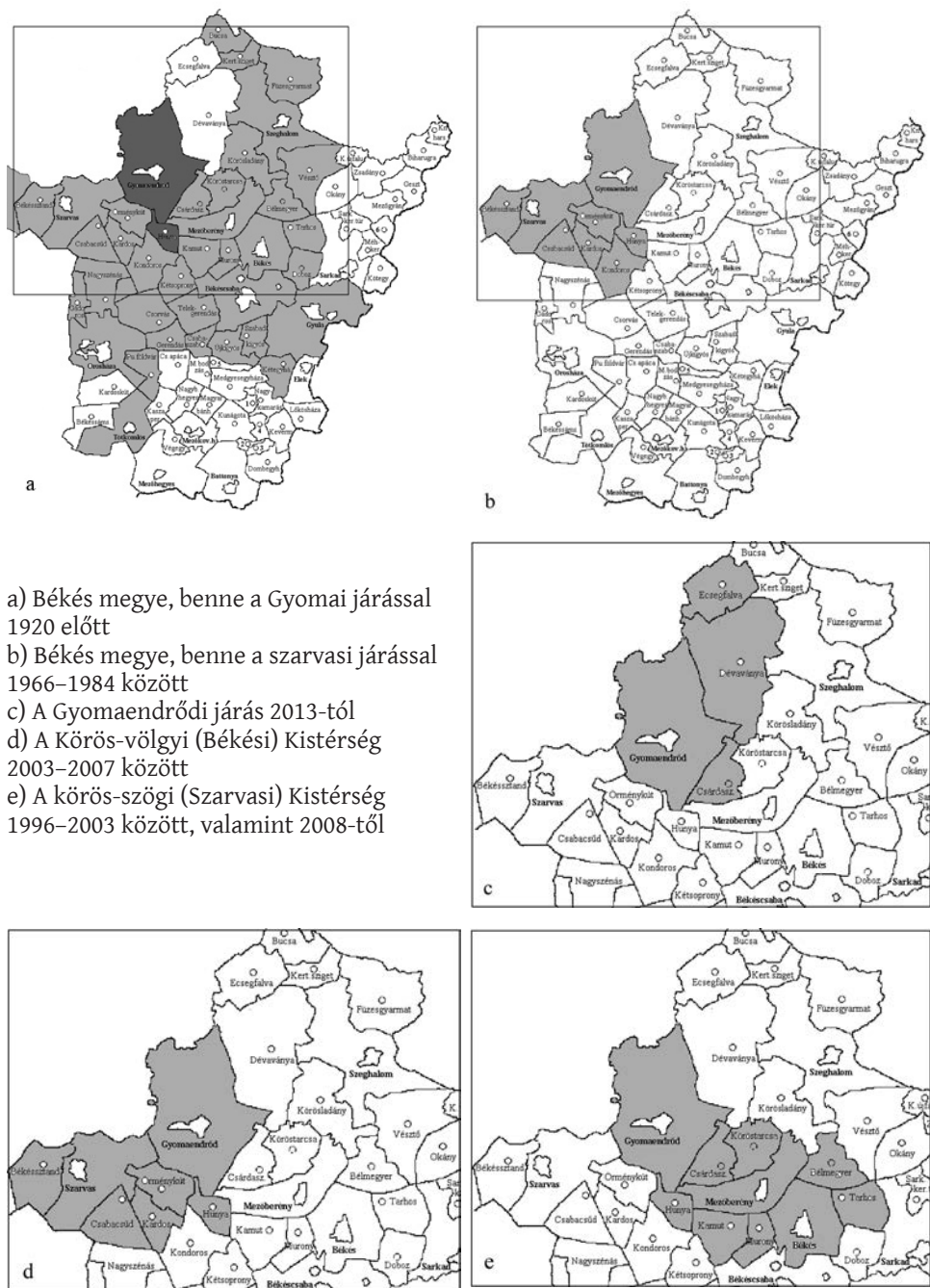
A közigazgatási és statisztikai területstruktúra változásai

Gyoma 1877-ben lett járási székhelyként a megye északi részének regionális központja. Az 1950-es tanácstörvény és megyerendezés a Gyomai járáshoz csatolta az addig Szolnok megyéhez tartozó Dévaványát és Ecsegfalvát. 1966-ban összevonások nyomán a Gyomai járást két másik között felosztották, Gyomát és Endrődöt a Szarvasi járáshoz csatolták. 1984-ben a járások megszüntetésekor alakult városi jogú nagyközséggé, és lett nagyközségkörnyék-központ az 1982-ben egyesített Gyomaendrőd, amely 1989-ben alakult várossá.

1990-ben az önkormányzati törvény nyomán a megyehatárokat át nem lépő kistérségi szerveződések már 1991-ben megindultak.⁴² Egy-egy kistérség olyan földrajzilag is összefüggő települések együttese, amely a települések közötti valós munka, lakóhelyi, közlekedési, közép fokú ellátási (oktatás, egészségügy, kereskedelem) stb. kapcsolatokon alapul. Gyomaendrőd e térségi kapcsolatai a legutóbbi időkig folytonosan átalakulóban voltak. Úgy tűnik, mintha a város folyamatosan keresné (és nem igazán találná) a maga helyét a közigazgatási, kistérségi struktúrában.

Az 1996. június 12-én megalakított Körös-szögi Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társuláshoz csak öt hónappal később csatlakozott Gyomaendrőd Város Önkormányzata. A kistérségben korábban már elkészült komplex területfejlesztési koncepció is e települések fejlesztéseit vette figyelembe. Mivel a térségi lehatárolódások során számos önkormányzat a minél nagyobb és hasznosabb források megszerzésének reményében többször is másik kistérségi társuláshoz csatlakozott, a kormány 2003-ban újrászabályozta a kistérségi

⁴² Az EU regionális politikájához való illeszkedés elősegítésére került kialakításra a tervezési-statisztikai régiók és kistérségek rendszere, amely többször is változott. A statisztikai kistérségekről 2000-ig lásd HAJDÚ, 2001. A közigazgatási rendszer legutóbbi történetét és a jelenlegi rendszer kritikáját lásd TAKÁCS, 2010.

13. kép Gyoma, majd Gyomaendrőd helyzetének változása a közigazgatási és statisztikai területstruktúrában a mai megyetérképre vetítve. (Saját szerkesztés)

ségi rendszert.⁴³ Gyomaendrőd ekkor úgy döntött, hogy csatlakozik a teljesen újonnan megalakuló Békési Többcélú Kistérségi Társuláshoz (ennek területe teljesen megegyezik a Békési statisztikai kistérségével), amelynek keretében az önkormányzatok számos feladatot⁴⁴ közösen, illetve külön megállapodások alapján, egyes intézményeiken keresztül, mikrotársulásokban láttak el. Azonban Gyomaendrőd 2008. január 1-től Hunyával együtt kivált a társulásból és ismét a Körös-szögi (szarvasi) kistérséghez csatlakozott.

A járási közigazgatási rendszer bevezetésével 2013-ban Gyomaendrőd hosszú idő után ismét járási székhely lett. A Gyomaendrődi járás előzményének tekinthető az 1966-ban megszűnt egykori Gyomai járás, amelynek székhelye 1877 óta mindvégig Gyoma volt. Jelenleg a Gyomaendrődi járás területén két kistérség osztozik: a Körös-szögi és a Szeghalmi.

Már ebből a rövid ismertetésből is látszik, hogy Gyomaendrőd helyzete a közigazgatási és kistérségi struktúrában az 1950-es évek elejétől többször is megváltozott, így a kistérségi településközi kapcsolatháló szinte kibogozhatatlanul bonyolultnak tűnik.

Gyomaendrőd (illetve korábban Gyoma és Endrőd) egy olyan történetileg kialakult többszörös kulturális határmezsgyén fekszik, amelyen valamennyi itt érintkező földrajzi, néprajzi kistáj, kulturális régió, közigazgatási egység és statisztikai térség hatása érvényesül valamiképpen. Ezért tanulságosnak tűnik összevetni a közigazgatási térstruktúrát a földrajzi tájakkal és a kulturálisan elkülöníthető régiókkal.

Borsos Balázs, aki a *Magyar Néprajzi Atlasz* számítógépes klaszteranalízise alapján határoz meg kulturálisan elkülöníthető területeket, elvégezte ezt az egész magyar nyelvterületre vonatkoztatva, azt is vizsgálva, hogy mennyire hozhatók fedésbe a történeti közigazgatási egységek, illetve a földrajzi és a különféle néprajzi tájak a klaszteranalízis által kirajzolt régiókkal (BORSOS, 2011).

Gyomaendrőd⁴⁵ a Borsos által kirajzolt öt nagy régióból a *Középső nagyrégió*ban helyezkedik el, amelyen belül az egymással aránylag fedésbe hozható Körös-Maros közét alkotó négy kulturális kistérség és a Maros-hordalékkúp-nak nevezett földrajzi középtáj része. Ugyanakkor a Körös-vidék és a Hajdúság néhány települése között is kimutatható kulturális egyezés (BORSOS, 2011, 160.). Az összes térképlap klaszteranalízise alapján 32 klaszterig Gyoma (az ennél a felbontásnál még hasonló kulturális jegyeket mutató) a Körös-vidék, Kis-Sárrét és Nagyikunság részének látszik. 51 klaszternél a Sárrét része, 90

⁴³ A 244/2003.(XII. 18.) számú kormányrendelet szerint.

⁴⁴ Például területfejlesztés – belső ellenőrzés, központi orvosi ügyelet, idősgondozás, pedagógiai szakszolgálat, közoktatási intézményfenntartás stb.

⁴⁵ Minthogy a *Magyar Néprajzi Atlasz* gyűjtőpontjai között Endrőd nem, csak Gyoma szerepelt, a Borsos-féle klaszteranalízis térségünkre vonatkozó adatainak ismertetésénél a továbbiakban én is Gyomára és nem Gyomaendrődre hivatkozom.

klaszternél pedig Gyoma és Dévaványa már különválnak a Sárrétől. Borsos külön megvizsgálta az egyes kulturális elemek szerinti tagolódást is, amelyek ezzel egybevágnak. Összefoglalva tehát Borsosnál Gyoma a Középső nagyrégió, Keleti középrégió Keleti kistrégiójában, a Körös-vidéken fekszik.

A nagyrégióon belül jól kijelölhetők a *Keleti középrégió* határai,⁴⁶ amelyet református többség jellemez (a katolikus Endrőd tehát ebből a szempontból különbözik), s az agrárstatisztikai adatok alapján (a Tiszántúl agrárrégió részeként), illetve nyelvjárási, építkezési, zenei szempontból⁴⁷ szinte egységes. A középrégióon belül a Körösök vidéke/Körösköz néprajzi kistáj a Kósa László-féle táji tagolásban a „legnyitottabb alföldi vidék, a Dél-Tiszántúl” középtáj részeként szerepel (KÓSA, 1990, 140–154.). A néprajzi kistáj egybevetethető a hozzá nagyon hasonló *Keleti kistrégió*val. A kistrégió déli határán a Körös bal parti települések (köztük Gyoma) bihari-sárréti kulturális kapcsolódásai is ezt a besorítást támasztják alá. Kósa szerint ez a református lakosság a szomszédos sárréti-bihari magyarsággal közvetlenül tart kulturális és nyelvjárási rokonságot (KÓSA, 1990, 140.).⁴⁸ Borsos megállapítása szerint ugyanakkor a kistrégió még mindig túl sok szempontból heterogén, ezért további kulturális tagolását tartotta szükségesnek. Ennek során három mikrorégiót tudott megkülönböztetni, amelyek közül a Gyomát magába foglaló *Körösök mente mikrorégió* a legheterogénebb. Négy megye hét járását képviseli, csupán a domináns nemzetiségi és két agrárstatisztikai lapon egységes. A földrajzi középtájak határvonala, s az egyik építkezési zónahatár is metszi, valamint az új stílusú népzene és a néptánc szempontjai alapján a nyolc település hat különböző területi csoportba osztható. A mikrorégióonál is részletesebb bontásban további nanorégiók rajzolódhatnak ki. A kulturálishasonlóság-vizsgálat szerint a *Kettős- és Hármaskörös nanorégió* (Köröstarcsa, Dévaványa, Doboz, Gyoma) elég összetartó egység. A korábbi néprajzi vizsgálatok eredményeit is figyelembe véve Borsos arra következtet, hogy a Sárrétek és a Kettős-Körös-Hármaskörös mente képében ugyan kevésbé jellegzetes és jól lehatárolható, de mégis releváns kicsiny mikrorégiókat határozhatunk meg (BORSOS, 2011, 405–406.).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Gyoma és Endrőd nemcsak több (közigazgatási, földrajzi és kulturális) régió találkozási pontján, hanem együt-

⁴⁶ Ezek nem igazodnak a történelmi megyehatárhoz. A területi egység felőleli Nyugat-Bihart, Észak-Békést és Jász-Nagykun-Szolnok keleti felét, valamint a teljes Hajdú vármegyét.

⁴⁷ Vargyas Lajos szerint az egész középrégió egyetlen zenei dialektus (Közép-Alföld) része, a *Magyar Népzenei Antológia* szerkesztői azonban három részre bontják: Körös-vidék, Nagykunság, valamint Hajdúság-Szabolcs (idézi BORSOS, 2011).

⁴⁸ A 12 járást képviselő kistrégiót Hajdú vármegyéből Földes, Jász-Nagykun-Szolnok megyéből Dévaványa, Békésből Gyoma, Köröstarcsa, Doboz, és a Körösökön túlról Füzesgyarmat, hét bihari település (Konyár, Furta, Ártánd, Körösnagyharsány, Geszt, Okány, Kötegyán), valamint a részben önálló egységnek tekinthető Debrecen és Kokad alkotják.

tal e területi egységek perifériáján helyezkedik el, miközben maga Gyoma, most pedig Gyomaendrőd a környező kistérség lokális központjának szerepét is betölti – ráadásul mindez elég jól egybevág a történelmi és a 2013-tól újra érvénybe lépett járási rendszer szerinti térstruktúrával is.

Véleményem szerint mindenképpen szükség lenne további adatgyűjtésre a térségben (Endrődön feltétlenül) a kulturális mikrorégió pontosabb körülhatárolásához. Ugyancsak kutatási feladatként fogalmazható meg egy „valós”, a néprajzi, történeti adatok, a korábbi gazdasági-társadalmi kapcsolathálóok feltérképezése alapján történetileg alátámasztható regionális struktúra megrajzolása, bár nyilván nehéz eldönteni, hogy a történelemben is változó térbeli struktúrákból melyiket tekinthetjük a leginkább érvényesnek.

Mindez akkor is támpontként szolgálhatna a kistérségi kapcsolatrendszer jelenlegi alakításához, ha a városvezetés *tudatosan* mégsem ez alapján építené a településközi együttműködést.

A regionális térstruktúrákkal kapcsolatban figyelemreméltó jelenségnek tarthatjuk, hogy az utóbbi időben kistérségek földrajzi jellegű névválasztással is igyekeznek egységes kistérségként megjelenni. Ennek szellemében a 2008-tól új tagösszetétellel működő Békési kistérségi társulás *Körös-völgyi* kistérségként, míg a Szarvasi kistérség (Gyomával együtt) *Körös-szögi* kistérségként határozza meg magát.

Régió, klaszter, kistérség, megye, járás, önkormányzat, TDM – a turizmus „gazdái” és a turizmus-koncepciók

Az előzőekben vázolt térségi közigazgatási struktúrák és kapcsolatok változása a turizmussal kapcsolatos együttműködési és szervezési tevékenységet is befolyásolta, de ez nem minden, a helyi turisztikai szereplők még ezen túl is (önként vagy „kényszerűségből”) többféle szervezeti struktúrába tagozódnak be. A turizmusnak – az országostól a települési, sőt létesítményi szintig – számos „gazdája” van, amelyek működési területei között többszörös átfedés is lehetséges, és a helyi szereplők egyidejűleg több különböző szintű szerveződés tagjai is lehetnek. Egyelőre még csupán a tervekben létezik az a törvénybe foglalt, egységes és átlátható turizmusirányítási struktúra, amelynek felépítése és megfelelő működése – elkülönítve a koordinációs, marketing, pályáztatási és konkrét megvalósítási feladatköröket és szinteket – jóval hatékonyabbá tehetné az ágazat fejlesztését.

A turizmussal összefüggő állami irányítási feladatok – a nemzeti marketing tevékenységgel és a turizmust érintő uniós fejlesztési kérdésekkel együtt – jelenleg a Nemzetgazdasági Minisztérium hatáskörébe tartoznak. Ezen belül a Gazdaság szabályozásért Felelős Államtitkárságon belül a turizmusért felelős

helyettes államtitkár vezetésével működő Turisztikai Főosztály felelős a turizmus irányításáért.⁴⁹

A Magyar Turizmus Zrt. (nemzeti turisztikai marketingszervezet) fő feladata a belföldi turizmusban – az ország kilenc turisztikai régiójában⁵⁰ működő Regionális Marketing Igazgatóság (RMI) regionális irodáin keresztül⁵¹ – a régiók identitásnövelése, a vidék felzárkóztatása, (versenysemleges) ismertté tétele, a szolgáltatók ösztönzése a minőségi turisztikai termékek kialakítására és szinten tartására. Az RMI-k ennek érdekében éves akcióterv alapján⁵² kapcsolatot tartanak a helyi turisztikai szolgáltatókkal és regionális szervezetekkel, részt vesznek a termékfejlesztésben, a kiadványok elkészítésében, képviselik a régiót és szolgáltatóit a turisztikai kiállításokon, közreműködnek a regionális pályázatok kezelésében és elbírálásában, működtetik a Tourinform Iroda hálózatot és együttműködnek a Turisztikai Desztinációs Menedzsment (TDM) szervezetekkel.

A 2005-ben elfogadott *Nemzeti turizmusfejlesztési stratégia* egy „alulról építkező” szervezeti struktúra vízióját vázolta fel, amelyben az adott régió klasztereivel szorosan együttműködő, kistérségi vagy települési turisztikai desztinációs menedzsment szervezetek jönnek létre.⁵³ A TDM-ek az idegenfor-

⁴⁹ Megalkotja az ágazat fejlesztési stratégiáját, alakítja jogszabályi és közgazdasági környezetét, működteti nemzetközi kapcsolatrendszerét. A Nemzeti Fejlesztési Minisztériummal együtt részt vesz az *Új Széchenyi Terv Gyógyító Magyarország – Egészségipari program* pályázati rendszerének kialakításában és a turisztikai költségvetési források elosztásában. Ellátja (a Magyar Fejlesztési Bank tulajdonában működő) Magyar Turizmus Zrt. szakmai felügyeletét (MICHALKÓ, 2012, 221–225.).

⁵⁰ A 7 statisztikai régió nem egyezik a 9 turisztikai régióval, a Dél-alföldi régió (Békés, Csongrád, Bács-Kiskun) kivételével. Az EU támogatási rendszeréhez (NUTS) alkalmazkodva megalakult hét tervezési-statisztikai régióban a hazai forrásokat elosztó pályázati rendszer működtetését, a regionális szintű programozást-tervezést (Regionális Operatív Programok, akciótervek) és gazdaságfejlesztési koordinálást a Regionális Fejlesztési Tanács és az általa létrehozott Regionális Fejlesztési Ügynökség végezte 2012. január elsejéig, amikor e szerepet a megyei önkormányzatok vették át.

⁵¹ A turisztikai régiókban a Regionális Idegenforgalmi Bizottságok (RIB) feladata volt a turizmus irányítása. A RIB határozta meg a régió turizmusfejlesztési programját és a régió Regionális Fejlesztési Tanácsával (RFT) egyeztetve koordinálta a megvalósítást, együttműködve a megyei és települési önkormányzatokkal, idegenforgalmi hivatalokkal, Tourinform irodákkal és idegenforgalmi szakmai szervezetekkel. 2000-től a korábbi RIB titkárságok a Magyar Turizmus Zrt. Regionális Marketing Igazgatóságaiként (RMI) működtek (MICHALKÓ, 2012, 243–245).

⁵² Az aktuális stratégiai és taktikai terv a konkrét akciókkal nyilvánosan közzétéve: <http://szakmai.itthon.hu/marketingterv-akcioterv> – utolsó letöltés: 2014. december 8.

⁵³ *Új Széchenyi Terv*, 2011, 66–68. 1.1.3. Turisztikai intézményrendszer (TDM) fejlesztése alprogram. A TDM szervezetek eszerint a négy szinten (helyi, térségi, regionális és nemzeti szinten) szerveződnek majd egy teljes szervezeti struktúrát alkotva. Jelenleg azonban még csak az első két szinten regisztrálhatók a TDM-ek. Létezik viszont országos TDM Szövetség, amely egy önkormányzati elven működő szakmai önszerveződő, érdekvédelmi és érdekképviselési közhasznú társadalmi szervezet és aktívan közreműködik a mindenkor nemzeti turisztikai stratégia és koncepció kidolgozásában. <http://>

galmi vállalkozásokkal, szakmai és civil szervezetekkel, az önkormányzattal és a helyi lakossággal együttműködve látják el az adott desztináció turisztikai szakmai és menedzsment feladatait. Az *Új Széchenyi Terv* szerint regionális, kistérségi, települési szinten a TDM-ek végzik az egészségturisztikai imázs tudatos felépítését, melynek során feladatuk a turisztikai kínálat pozicionálása tematizált és célcsoport-orientált profil kialakításával és következetes márkáépítéssel úgy, hogy eközben az elmaradott térségek felzárkóztatása, a természeti adottságok védelme, a fogadóképesség javítása (szálláshelyek) és az egészségturizmushoz kapcsolódó egyéb turisztikai termékek fejlesztése (kulturális-, vallási-, kerékpáros-, ökoturizmus) is megvalósuljon.⁵⁴

A fent vázolt irányítási struktúra mellett működő szervezettípus a *klaszter*,⁵⁵ amely a turizmust régiós szinten igyekszik szervezeten és összehangoltan működtetni. Gyomaendrőd gyógyfürdője tagja az 1999-ben létrehozott Dél-alföldi Termálklaszternek,⁵⁶ amely a dél-alföldi termálfürdőkkel kapcsolatos közös arculat kialakításával és marketingjével, értékesítésével, emellett kutatással, képzéssel is foglalkozik. A klaszter az „Alföld Spa” brand-en belül ajánlja a Magyar Turizmus Zrt. marketingjében „termálvölgy”-ként emlegetett dél-alföldi fürdőket és valószínűleg megvalósítja stratégiai célkitűzéseit.⁵⁷

2008-ban DAOP támogatással alakult a Békés Megyei Egészségturisztikai Klaszter, amelynek tíz alapító tagjából kettő gyomaendrődi, a Liget Fürdő Kft., továbbá Katona Piroska orvos és szállásadó (később csatlakozott a Körös Hotel is). A szervezet honlapja és a gyomaendrődi tagok véleménye alapján úgy tűnik, hogy a pályázatíró Thermal Consulting Kft. menedzsment szervezet elsődleges célja a közel 30 milliós pályázati összeg megszerzése volt, amelynek fejében a klaszter megalakítását és 7 éves fenntartását, valamint nehezen ellenőrizhető, illetve látszateredmények teljesítését vállalták.⁵⁸

[www.tdmszovetseg.eu/files/_tdmsz/images/TDMSz_alapszabaly\(3\).pdf](http://www.tdmszovetseg.eu/files/_tdmsz/images/TDMSz_alapszabaly(3).pdf) – utolsó letöltés: 2014. december 8.

⁵⁴ *Új Széchenyi Terv*, 2011, 51–55.

⁵⁵ A klaszter egy adott iparág versenyző és kooperáló vállalatai, kapcsolódó és támogató iparágai, pénzügyi intézmények, szolgáltató és együttműködő infrastrukturális (háttér) intézmények (oktatás, szakképzés, kutatás), vállalkozói szövetségek (kamarák, klubok) innovatív kapcsolatrendszerén alapuló földrajzi koncentrációja (PORTER, 1998). A különbség a TDM-ekhez képest, hogy a klaszterek regionális, vagy interregionális szinten az egy adott turisztikai termékhez kapcsolódó szervezeteket tömörítik (ZIMA, 2013).

⁵⁶ A fürdő más hazai szakmai szövetségekben, így a Magyar Fürdőszövetségben, a Magyar Kempingszövetségben is tag. A Dél-alföldi Termálklaszterről részletesen lásd ALBEL – TOKAJI, 2006.

⁵⁷ A stratégiai dokumentum közzétéve: <http://www.datekla.eu/index.php?ln=hu&cid=2021&id=9> – utolsó letöltés: 2014. augusztus 12.

⁵⁸ Vállalták, hogy a klasztertagok (vállalkozások) árbevétele a projekt ideje alatt (az első két évben) 4%-kal, majd a projekt 5 éves fenntartási ideje alatt átlag 3%-kal nő; évente 2, majd 1 vállalkozást léptetnek be; a projekt ideje alatt egy, a fenntartási időben 2 közös projektet valósítanak meg; és összesen 7 közös megjelenést valósítanak meg 7 éves időciklus-

A térségben az ökoturizmus egyik legerősebb klaszterszerű szervezete a 2002-ben, főként dél-békési tagokkal létrehozott Körösök Völgye Natúrpark, amelynek legfőbb célja aktív- és ökoturisztikai fejlesztések, illetve környezeti nevelési programok lebonyolítása. A rendkívül sikeres pályázati tevékenységet folytató szervezet távlati célja a Körösök völgye földrajzi régió Gyomaendrődöt is magában foglaló, megyehatárokon átnyúló területének minisztérium által elismert natúrparkká minősítése és a Körösök Völgye brand felépítése.⁵⁹ Gyomaendrődön már megvalósult egy tanösvény, és a natúrpark összes projektjében szerepel a város, mint öko- és gyógyturisztikai desztináció. Ugyanakkor a szervezet által létrehozott tanösvény ma már csak a „kalandturisták” számára lehet vonzó az árvizek pusztítása és a gondozatlansága miatt.

Az eddigi vázlatos áttekintés is mutatja, hogy szervezetekből, társulásokból van bőven. Ezeknek egy része kifejezetten azért alakul, mert vagy erre kap pályázati forrást, vagy csak a szervezet keretében pályázhat egy-egy konkrét projekt megvalósítására. A különböző szintű szervezetek mindegyike szakértőkkel készítetteti el a maga stratégiai dokumentumait, amelyek az országos stratégiák adott szintre történő adaptációi. A stratégiák többsége azonban megragad az általánosságok szintjén, és a jól hangzó standard sémák alapján elvégzett „elemzések” nyomán inkább általános, mint konkrét elképzeléseket, javaslatokat fogalmaz meg, kivéve, ha a dokumentum kifejezetten pályázati céllal készül. Magukban a (terjedelmes, gyakran többszáz oldalas) pályázatokban pedig megint csak elsősorban a pályázati követelményekhez való alkalmazkodás, a „kötelező” standard nyelvezet és tartalmi elemek elsődleges megléte, és nem az igazán kreatív, alapos helyismeretet tükröző valós igények megfogalmazása a jellemző.

A 2. táblázatban a teljesség igénye nélkül mutatom be azokat a különböző szintű turizmusfejlesztési koncepciókat, stratégiákat, megvalósíthatósági tanulmányokat, amelyek valamilyen módon a gyomaendrődi turizmusfejlesztést is meghatározzák, vagy ahhoz kapcsolódnak.

Ezekből a dokumentumokból kirajzolódik a nemzeti trendnek megfelelő turizmuskoncepció, amelyben regionális szinten az 1990-es évek vége, kistérségi és lokális szinten a 2000-es évek eleje óta került egyre inkább előtérbe az ökoturizmus.

ban. A gyomaendrődi tagok a regisztrációra történő felkérés óta a szervezettől semmiféle megkeresést nem kaptak, eredményekről nem értesültek.

⁵⁹ <http://korosoknaturpark.hu/index.php?menuid=2> – utolsó letöltés: 2014. október 2.

2. táblázat Turizmusfejlesztési koncepciók, stratégiák, megvalósíthatósági tanulmányok

ORSZÁGOS szint		
2005	Magyar Turisztikai Hivatal által felkért szakértők	<i>Nemzeti turizmusfejlesztési stratégia 2005–2013</i>
2007	Az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Turisztikai Szakállamtitkársága által felkért szakértők	<i>Országos egészségturizmus fejlesztési stratégia 2007–2013</i>
2011	Magyarország Kormánya	<i>Új Széchenyi Terv, ezen belül a Gyógyító Magyarország – Egészségipari program</i>
2013	Nemzetgazdasági Minisztérium – Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal	<i>Nemzeti turizmusfejlesztési koncepció 2014–2024 Erőt adó Magyarország. A versenyképes turizmus koncepciója. Stratégiai tervdokumentum</i>
REGIONÁLIS szint		
1998	Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács megbízásából készítette: az MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet	<i>A Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Koncepciója</i>
2005	Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács megbízásából készítette: az MTA Regionális Kutatások Központja	<i>A Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Koncepció felülvizsgálata és Operatív Programblokk javaslatai</i>
2007	Dr. Albel Andor	<i>„Alföld Spa” – stratégiai célok és programok a Dél-Alföldön 2007–2013 között</i>
2007	DARFT, DARFÜ	<i>Dél-Alföldi Regionális Operatív Program CCI-szám: 2007HU161PO004</i>
2011	A Körösök Völgye Akciócsoport Nonprofit Kft. megbízásából szakértők	<i>A Körösök-vidéke fenntartható térségfejlesztése. A Körösök Völgye Natúrpark vidékfejlesztési céljait és működését megalapozó szakmai dokumentáció</i>
MEGYEI szint		
2007	Békés megyei Önkormányzat	<i>Békés megye Fejlesztési stratégiája 2007–2013</i>
2011	Békés megyei Önkormányzat	<i>A Békés Megyei Önkormányzat Társadalmi-gazdasági Programja 2007–2014</i>

KISTÉRSÉGI szint		
2005	Terra Stúdió Kft., Budapest	<i>A Békési Kistérség turizmusfejlesztési programja</i>
2005	Terra Stúdió Kft., Budapest	<i>A Békési kistérség terület- és gazdaságfejlesztési koncepciója – helyzetértékelés és koncepció</i>
TELEPÜLÉSI szint		
1998		<i>Gyomaendrőd Város Idegenforgalmi Koncepciója</i>
2007	A FÓKUSZ-2 Gazdaságfejlesztési Központ Kft. munkatársai és Gyomaendrőd Város Önkormányzatának értékelemzési teamje	<i>Gyomaendrőd Város Idegenforgalmi Koncepciója</i>
2012	GYÜSZ-TE	<i>Gyomaendrőd Helyi Turisztikai Desztináció Menedzsment Szervezet Fejlesztése. Pályázat és megvalósíthatósági tanulmányok</i>
2013	Weigertné Szilágyi Erika	<i>„Lélekkel a Körösök mentén” – DAOP-2.1.1/J-12 pályázat és megvalósíthatósági tanulmány</i>
LÉTESÍTMÉNYI szint		
2012	Gyomaendrődi Liget Gyógyfürdő	<i>Megvalósíthatósági tanulmány a „Gyomaendrődi Liget Gyógyfürdő fejlesztése” című pályázathoz (DAOP-2.1.1./J-12)</i>

2007-ben elkészült *Gyomaendrőd város idegenforgalmi turisztikai koncepciója*,⁶⁰ amelynek célja a turizmusfejlesztés szakmai megalapozása és versenyképessé tétele, a város lakosságmegtartó erejének javítása volt. A koncepció a dokumentum nagy részét kitevő általános megállapítások és máshonnan átvett adatok, sémák mellett néhány fontos javaslatot is megfogalmaz. A fürdő előirányzott fejlesztése mellett a természeti értékek turizmusba történő bevonását javasolja, illetve önkormányzati turisztikai bizottság és az önkormányzat keretein belül működő, marketingre, rendezvényszervezésre szakosodott turisztikai szervezet létrehozását tartja szükségesnek, amely képes komplex turisztikai termékek kialakítására, valamint összehangolja a település valamennyi turisztikában érdekelt szereplőjének tevékenységét a helyi lakossággal együttműködve és a nagyobb regionális társulások (kistérség, megye, régió, klaszterek) koncepcióival összhangban.

⁶⁰ Az önkormányzat megbízásából a Fókusz-2 Gazdaságfejlesztési központ és az önkormányzat értékelemzési teamje készítette. Közzétéve: <http://www.gyomaendrod.hu/> – utolsó letöltés: 2014. augusztus 14. Az „értékelemzés” módszere MILES (1961) nyomán világszerte elterjedt módszer a költségek csökkentésére.

A stratégiában megfogalmazott feladatok nagy része természetesen csak a pályázati sikeresség függvényében realizálódhat. A 2004-es látványos fejlesztés után a gyógyfürdő 2012-es pályázatát nem támogatták, így újabb fejlesztések egyelőre nem valósulhattak meg.

A TDM Gyomaendrődön

2012-ben az *Új Széchenyi Terv*ben foglaltak szerint alakult meg a gyomaendrődi TDM szervezet (Gyomaendrődi Üdültetési Szövetség Turisztikai Egyesület=GYÜSZ-TE), amely a *Dél-alföldi Operatív Program* keretében a helyi turisztikai desztináció fejlesztésére közel 38 millió forintot, 2014-ben pedig a „*Lélekkel a Körösök mentén*” című projektjére 400 millió forintot nyert. A TDM-nek mindenképpen van létjogosultsága a régióban és ezt a gyomaendrődi önkormányzat is felismerte. A tagok között jelentős támogatóként ugyanis Dévaványa és Mezőberény önkormányzata is megjelenik, miközben nem világos, hogy a területi bővítés egy tudatos koncepció eredménye, vagy csak a személyes kapcsolatok mentén alakult így.

Varga Dorottya, a GYÜSZ-TE vezetője a szervezet létrehozásának legfőbb motivációjaként az összefogást, tenni akarást emelte ki. Ugyanakkor a GYÜSZ-TE-t nagy nehézség elé állítja a potenciális tagok szkeptikus hozzáállása, illetve a már belépett tagok inaktivitása, és az, hogy az azonnali siker elmaradása esetén kilépnek a szervezetről. A jelenleg 50 körüli tag nagy része szállásadó, akik közül csupán egy maroknyi csapat dolgozik teljes erőbedobással a közös célokért.

Kezdetben sok lelkes ember volt, aztán hamar elkopott a lendület. Mi most öten-hatan vagyunk, együtt ötletelünk, agyalunk, tervezgetünk, de nehéz, mert itt, ha valaki sikert ér el, azonnal megindulnak a rosszindulatú megjegyzések. Az is rossz, hogy a 30-as–40-es korosztály szinte teljesen hiányzik (Budapesten vagy külföldön vannak), és aki itthon van, az rettentően fásult, depressziós, nem bízik a GYÜSZ-TE-ben sem, egyetlen célja van: elmenni (egy aktív tag véleménye).

Gyomaendrődön magam is találkoztam efajta vélekedésekkel: általában kétségbe vonják a szakmai hozzáértést, illetve gyanakodnak, hogy az aktív tagok közül egyesek tisztességtelen gazdasági előnyhöz jutnak a sikeres projektek megvalósítása során, vagy pesszimisták a megvalósuló turisztikai létesítmények hosszú távú fenntarthatóságát illetően. Ez utóbbi nagyon is reális aggodalom, hiszen ha a további pályázati források és a bevételi források bizonytalansága egy önkormányzati és tagsági érdektelenséggel párosulna, a TDM szervezetek további fenntartható és versenyképes működése mindenképpen veszélybe

14a-b. kép GYÜSZ-TE kabalafigurái („Gyoma Endre” és párja), valamint a sikeres pályázat keretében megvalósuló objektumok.

kerülne.⁶¹ A néhány főből álló munkaszervezetnek pedig szinte minden erejét felemésztí a pályázatírás és adminisztráció, miközben a tényleges feladatokra (marketing, üzleti terv, gyomaendrődieknél rendezvényszervezés) nem jut elég ideje. Az is veszélyforrást jelenthet, hogy sem a TDM-en belül, sem kistérségi és régiós szinten nem alakult ki megfelelő együttműködés a versenyhelyzet miatt, így a közös arculatépítés is nehézségekbe ütközik.⁶²

Gyomaendrődön mindezt a Gyoma-Endrőd, illetve az ezzel részben párhuzamos fürdőturizmus-öko-(és zárandok)turizmus ellentét és véleménykülönbség is színezi. Amint láttuk, a gyógyfürdőturizmus és az ökoturizmus is nagy hagyományokkal rendelkezik a településen. A mérhető idegenforgalom fejlődése kétségkívül a Liget Fürdőre alapozódott, s a 2004-es fejlesztés látványos vendégszám növekedést generált a városban, amelyre egy sor vállalkozás települt (elsősorban szállásadók, másodsorban étkeztetéssel kapcsolatos szolgáltatók). A TDM megszerveződésével került igazán előtérbe az ökoturizmus és a legutóbbi 2014-es sikeres pályázattal a zárandokturizmus koncepciója. Amellett, hogy Gyomaendrődöt egyedülálló természeti adottságai maximálisan alkalmassá teszik e célra is, a pályázati kiírás prioritásai legalább ugyanennyire motiválták a pályázatírókat.

Ez a kidolgozatlanság, az arculattal kapcsolatos többféle koncepció megléte, illetve a konszenzus hiánya a város „kifelé” mutatott képén – az internetes felületeken és a nyomtatott szóróanyagokon – is észrevehető.⁶³

A Gyomaendrődöt reprezentáló három honlap közül a keresőben első helyen megjelenő *Gyomaendrőd információs, turisztikai és közösségi portálja* (gyomaendrod.com)⁶⁴ tűnik a leginkább kidolgozottnak, áttekinthetőnek és olyannak, amely a helyi lakosság legnagyobb részét képviseli. A weboldal egyaránt megszólítja a város és környéke lakosságát, illetve a potenciális turistákat. Rögtön a kezdőlapra látható a teljes kínálat: a város bemutatása a történetével, nemzetközi kapcsolataival és híres szülötteivel együtt, a közigazgatás és intézményei, a turisztikai attrakciók – fürdők, strandok, látnivalók és természeti értékek túraútvonal-, szabadidős-tevékenység és programajánlatokkal, esemény-naptárral együtt –, a szállás- és vendéglátóhelyek kategóriáinként, letölthető

⁶¹ Egyelőre csak a TDM (és klaszter) létrehozására van pályázati pénz, a működésre már lehetetlen szerezni. A TDM-ek egyelőre a törvényileg szabályozatlan tagdíjakból, az önkormányzati támogatásból és pályázatokból tartják fenn magukat. A kisebb turisztikai szereplők pedig nem tudnak egyszerre annyi felé tagdíjat fizetni, ahány érdekvédelmi/szakmai szervezet létezik már. A Magyar TDM Szövetség szerint égetően szükség van egy megfelelő szakmaisággal kidolgozott turizmus törvényre, amelyet közel 20 éve vár a szakma (ZIMA, 2013, 52.).

⁶² A versenytársak együttműködéséről a Dél-Alföldi régió turizmusának lehetséges kitörési pontjaival kapcsolatban lásd CSIZMADIA, 2009.

⁶³ A kérdéshez lásd például FEJŐS – SZIJÁRTÓ, 2000, 2002, 2003; FEJŐS – PUSZTAI, 2008, valamint FEJŐS, 2011 tanulmánykötetek ide vonatkozó tanulmányait.

⁶⁴ Szerkeszti Weigert József és Klimó Krisztián.

ismertető kiadványok, praktikus tudnivalók, sőt a három helyi mesterszakács konyhájából a jellegzetes helyi ételeket is megismerhetjük a receptekkel együtt. A teljes tartalom legnagyobb része angol és román nyelven is olvasható, s ezzel a magasabb szintű marketing-követelményeket is teljesíti. Emellett kell megemlítenünk a Liget Fürdő honlapját, amely ugyancsak professzionális szinten, hét nyelven közvetít információkat a potenciális fürdővendégeknek.

Gyomaendrőd város önkormányzatának 2011-ben megújult hivatalos honlapja (gyomaendrod.hu) – elsősorban a városi közügyekre fókuszáló oldal – az önkormányzati ügyek és közérdekű dokumentumok mellett a város hivatalos önreprezentációjának tekinthető. A „Város” fejezetcím alatt található aloldalakon az önkormányzati tájékoztatók mellett a város bemutatása, története, jelképei, híres szülöttei is megtalálhatók. A „Turizmus” fejezetcím alatt a „Szállások programok”-link a GYÜSZ-TE oldalaira navigál, a többi alcímek és elágazásai a turisták figyelmébe ajánlott helyi kulturális és természeti értékeket, turisztikai attrakciókat mutatják be, illetve az összes hasznos praktikus információ is áttekinthető formában jelenik meg.

A TDM szervezet pályázati pénzből, a saját koncepciójának megfelelően hozta létre honlapját (a minta Gyenesdiás volt). A honlap talán legszembetűnőbb különbsége a közösségi weboldalhoz viszonyítva, hogy nem az egész helyi társadalmat, hanem csupán a szervezet tagdíjat fizető tagjait reprezentálja. Innen adódik az is, hogy a Gyomaendrőd mellett megjelenő néhány mezőberényi és dévaványai ajánlat elég szervesen hat, és a városi tartalmat is gyengíti. A turizmusról való gondolkodásmód a leginkább bemutatott attrakciók, turisztikai termékek és programajánlatok arányaiból nyomon követhető. Míg a közösségi honlap valamennyi turisztikai szolgáltatót és programlehetőséget egyformán tartalmazza, az első helyen – a természeti környezetet kiemelő, kezdőlapon látható képsorok mellett – egyértelműen hangsúlyozva a Gyomaendrődöt a turisztikai palettán leginkább ismertté tevő „fürdőváros” jelleget, addig a GYÜSZ-TE felületén a fürdők menüpont alatt a gyógyfürdővel egy lapon és szinte egyenértékűen jelenik meg a dévaványai gyógyfürdő, a Pájer strand és a Körös-parti szabadstrand.⁶⁵ Felmerül a kérdés, ha a hivatalos városmarketing kevésbé tartja jelentősnek a gyógyfürdőt (ahogyan ezt a polgármester is megfogalmazta az interjúban: „a fürdő csak egy kiegészítője az egésznek”), nem fog-e tényleg visszaszorulni a látogatottsága, illetve, hogy az öko- és zárandokturisták majd betömik-e azt az űrt, ami a fürdő-vendégszám esetleges csökkenése miatt keletkezik. Persze ez csak egy teoretikus kérdés, de jó lenne, ha ezzel kapcsolatban világos stratégiai célkitűzések fogalmazódnának meg, és a marketing összhangban lenne a valós helyzettel és igényekkel, illetve mérhető lenne a tényleges vendégszám-arány.⁶⁶

⁶⁵ Ez a relevancia-átrendeződés a GYÜSZ-TE nyomtatott anyagaiban is szembetűnő.

⁶⁶ Egyelőre csak a gyógyfürdő látogatottságáról állnak rendelkezésre részletes adatok, az ökoturistákról nem.

Eközben persze fontos az is, hogy új brandek alakuljanak az ökoturizmus jegyében, illetve legszerencsésebb lenne a kettőt egy nagyobb, jól eladható címkével is ellátni. Valamennyi érintett megfogalmazta (persze különböző nézőpontokból) az igazán színvonalas, „eladható” rendezvények hiányát. Ha ezen a területen a véleményeket sikerülne egyeztetni és a szerepeket megfelelően kiosztani, valószínűleg az egyetlen kétségbevonhatatlanul sikeres (Volkswagen) Bogártalálkozó mellett a Sajt- és Túrófesztivál, illetve más, és esetleg újfajta rendezvények is elérhetnék az országos „hírtéket”.

Érzékeny és kényes, mégis megkerülhetetlen kérdés a két városrész képviselőinek aránya, a véleményük, álláspontjuk endrődisége vagy gyomaisága a turizmus-koncepciók kidolgozásában és megvalósításában. Ehhez mindenképpen külső szemre is szükség van, hiszen eddigi tapasztalataim szerint a döntéshozók gyakran maguk észre sem veszik, hogy „gyomaendrődi érdekek” helyett esetleg az eredeti szülőhelyük érdekeit erősebben képviselik a másikkal szemben. Mindez korosztályfüggő is: a településegysítés (1982) után született gyomaendrődiek jóval kevésbé érzékenyek a kérdésre, mint az idősebb gyomaiak és endrődiek. Mindenesetre abszolút létjogosultsága van az olyan lokális identitás-kutatásoknak, amelyek például egyetemisták közreműködésével, Szonda István⁶⁷ szakmai vezetésével idén nyáron megvalósultak az ikertelepülésen. Csak a hasonló és kellő mélységű vizsgálatok tudják feltárni azokat a feszültség-, nézetkülönbség-, konfliktusokozó tényezőket, amelyek többek között az identitáskülönbségből adódnak, és hosszú távon a társadalom jóllétét, versenyképességét veszélyeztetik.

Turizmus és életminőség

A turizmus szerepe nemcsak a gazdaság élénkítésében, munkahelyteremtésben, területfejlesztésben, vagy az utazók általános elégedettségi szintjében mérhető, hanem – az identitás erősítése, jövedelem, szolgáltatási kínálat növekedése, környezetformálás, új kapcsolatok teremtése folytán – a fogadó települések életminőségét is javíthatja.⁶⁸ Ugyanakkor az is tapasztalat – és Gyomaendrődön is ez a helyzet –, hogy a turistaforgalom és a turisták által is igénybe vehető szolgáltatások meglete kevésbé hat a helyiek jóllétére (hiába származik a városnak belőle bevétele), a lakosok többsége közönyösen viszonyul hozzá, sőt (akiknek

⁶⁷ Néprajzos, a gyomaendrődi kulturális intézmények vezetője.

⁶⁸ A turizmus gazdasági, társadalmi és természeti környezeti hatásai (PUCZKÓ – RÁTZ, 1999) együttesen határozzák meg az életminőséget (MICHALKÓ, 2010. Vö. COSKUN SAMLI – RAHTZ – SIRGY, 2003), amelyek három dimenziója a biológiai, a mentális állapot és a szociális funkcionalitás, vagyis az interperszonális, közösségi kapcsolatok minősége (KOPP – SKRABSKI, 2009).

az anyagi helyzetük nem teszi lehetővé a szabadidős és rekreációs szolgáltatások gyakori igénybevételét) elkeseredettek, elégedetlenek lehetnek. Csupán az egzisztenciájukat a turizmusra alapozó helyi lakosok elégedettek, mert nekik közvetlenül bevételük van ebből, azonban a kiélezett versenyhelyzet esetükben is sok feszültség és negatív érzés forrása (MICHALKÓ, 2010, 63–86.).

Michalkó részletes vizsgálataiból kiderül, hogy ahol a helyiek nagyobb arányban be tudnak kapcsolódni a vendégforgalmi kiszolgálásba, illetve a turisták jelenlétéből haszonra tesznek szert, az életminőség szintje is javul (MICHALKÓ, 2010, 88–91.). Gyomaendrődön egyelőre az a veszély sem fenyeget, hogy a turisták tömeges jelenléte bármiben zavarná a helyben lakók életét. A fürdőben a helyi törzsvendégek jellemzően hajnalban és zárás előtt vannak jelen, a napközben ott levő 10%-nyi helyi lakost sem zavarják a megszokott tevékenységeikben és térhasználatukban. Csupán a sporttáborozók rohanják meg időnként nagy tömegben az úszómedencét, de a helyiek ezt inkább látványosságnaként, eseményként értékelik, elnézőek a fiatalokkal szemben, különösen, ha némi információval is rendelkeznek róluk, például hogy „ez itt a Vasas utánpótlás edzőtáborozó csapata”, vagy a karatés táborozók, akik közt még egy „ferde szemű” család is van. Ez jó beszédtema a helyiek között, és inkább örülnek az ilyen látogatóknak, mintsem zavarják őket.

A turizmus fejlesztése során a turizmusirányítással foglalkozó helyi vezetés nem feledkezhet meg arról, hogy a turizmus nem öncél, hanem egy olyan eszköz, amellyel a lakosság általános jóléte és jólléte is javítható. Azonban ez a törekvés nem lehet sikeres, ha a helyiek nem fognak társadalmi szinten bevonódni.

Társadalmi versenyképesség

Az Európai Unió egyik legfontosabb irányítási-döntéshozási elve a szubszidiaritás, vagyis, hogy minden döntést azon a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni, ahol ehhez rendelkeznek a kellő információval, és a felelősség, a döntések következményei a legjobban láthatók és érvényesíthetők. Más szóval a közösség számára a legmegfelelőbb megoldás akkor születhet, ha az egyes ügyekben azok döntenek, akik a döntés következményeit viselik majd. Ugyanakkor nagyon nehéz ezeket a gyakran informális közösségeket azonosítani, behatárolni és még nehezebb a lakóhelyükkel kapcsolatos közigazgatási, várospolitikai kérdésekben a véleményüket megismerni, kikérni. Pedig ha a tervezési folyamat nem az érintett lakosság érdekeinek feltárására és együttműködésük megnyerésére, hanem csak a már meghozott döntések legitimizálására irányul, még a fenntarthatóságot szolgáló fejlesztési elképzelések is megbukhatnak a lakosság ellenállásán. Az erős lokális társadalom – a saját ügyeik intézésében aktívan részt

vevő, kedvező lakóhelyi körülmények között élő lakosság – nélkül a versenyképesség nem alapozható meg és hosszú távon nem fenntartható (SZIRMAI, 2009).

Ahhoz, hogy a gyomaendrődi turizmus hosszú távon versenyképes legyen, az ehhez kapcsolódó társadalmi tényezők – kutatás-fejlesztés, oktatás, humán erőforrások, intézményi ellátottság, regionális, hálózati együttműködések, civil aktivitás, gazdasági szereplők helyi beágyazottsága – is szükségesek. A társadalmi versenyképességet a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek, a társadalmi konfliktusok sajátosságai, illetve ezek kezelésének sikeressége, a civil szervezetek fejlettsége, társadalmi bázisa, a lakóhelyi körülmények, helyi szolgáltatások, és az ezekkel való elégedettség, valamint a helyi társadalom versenyképesség-felfogása határozza meg (BARÁTH – SZÉPVÖLGYI, 2009).

Ezért további komplex kutatásokat igényel, hogy a vizsgált térségben ezeket a kérdéseket világosan lássuk.

Vizsgálni kell a természeti adottságokból és a termálfürdőből eredő turisztikai lehetőségek (nemzeti egészségturizmus stratégiába ágyazódó) jelenlegi versenyképessége és a térségben tapasztalható társadalmi problémák közötti összefüggéseket. Fel kell tárni mind a településen belüli, mind a (centrumhoz képest) periferikus helyzetből adódó társadalmi egyenlőtlenségeket, a migráció irányait és számszerű jellemzőit, az életkor szerinti összetételt. Fel kell mérni az egymással versenyző gazdasági szereplők és a civil társadalom együttműködési hajlandóságát. Nagyon fontos a társadalmi konfliktusok⁶⁹ vizsgálata, különös tekintettel a gyomaendrődi társadalomban jellemzően és gyakran előforduló ellentétekre, összeütközésekre, vitás kérdésekre (gyomaiak-endrődiek közötti, a városvezetés és a lakosság, a civil szervezetek, az egyéb mérvadó elit csoportok, a gazdasági szereplők, a kistérségi társulás tagjai, politikai szereplők, gazdasági szereplők közötti stb.) és ezek megnyilvánulási tereire.

A két település egyesítésével képződött város szerkezete még átalakulóban van. A térszerkezet a turizmus szempontjából is jelentőséggel bír, és egyúttal kétféle zónára osztja a város területét: a turisták által látogatott terekre és a turizmus által nem érintett terekre. Mindez egyúttal a társadalmi szerkezettel is összefüggésben áll. A frekvenciált helyek lakói bevonódnak a turizmussal kapcsolatos tevékenységi körökbe, de legalábbis (ha passzívan is) résztvevői, személyes meg tapasztalói a turizmus jelenlétének. A másik zóna lakóit semmilyen módon nem befolyásolja a turizmus, hacsak nem éppen a turizmusban foglalkoztatottak szűk kis körébe tartoznak. Kérdés, hogy ez milyen befolyással van az ő életükre. Szélesedik-e ezzel a látókörük, élvezik-e ennek valamiféle hasznát azokhoz képest, akik nem a turizmus területén dolgoznak?

⁶⁹ A társadalmi konfliktus fogalmára sokféle meghatározás született (CSIZMADIA, 2009), itt most ezeknek a közös vonásából indulok ki.

Konklúzió: a társadalomtudományi, néprajzi/antropológiai kutatások
hasznosíthatósága a versenyképesség javításában

Az ország turizmusa rekordévet zárt tavaly: az egészségturizmus, és azon belül a természetes gyógytényezőkön alapuló turizmus Magyarország egyedi, nemzetközi viszonylatban is versenyképes, kiemelten fejlesztendő területe.⁷⁰ A turizmus a periferikus helyzetű, elmaradott térségek számára is lehetőség arra, hogy eddig parlagon heverő természeti vagy kulturális értékeiket gazdasági tökéként, turisztikai terméként hasznosítsák, bekapcsolva ezeket az idegenforgalomba. Ugyanakkor a turisztikai pályázatok révén nyert forrásokból megvalósuló turisztikai fejlesztések soha nem látott versenyhelyzetet és túlkínálatot is kialakíthatnak. Az EU-konform pályázati rendszerben működő gazdaságfinanszírozás alkalmazkodásra kényszeríti a településeket: nem biztos, hogy a helyi adottságokból és szükségletekből kiindulva, hanem sokkal inkább a pályázati feltételek szerint átszabva tudják csak megvalósítani a településfejlesztési feladatokat. A kapacitásbővítés helyett most az önálló arculat megalkotása a cél, amelyben a hangsúlyt a helyi természeti és kulturális értékek láthatóvá tételére és turisztikai vonzerőként történő bemutatására, illetve ezek hálózatos, tematikus fejlesztésére helyezi a legújabb országos stratégia. A közeljövőben a kulturális, vallási témájú utak, a kerékpáros, természetjáró, illetve lovas és vízi hálózatok fejlesztését kívánják támogatni, amelyek egységes megjelenésű útvonallá fejlesztve újszerű élményeket jelenthetnek az utazóknak. Ugyancsak támogatják a házigazda szerepét betöltő turisztikai szervezetek fejlesztését is.

Gyomaendrőd – hasonlóan az ország sok más településéhez – folytonos alkalmazkodásban keresi az ország egyik leghátrányosabb helyzetű térségében a maga lehetőségeit. A fürdőélet gazdag múltjának talaján az ezredfordulóra a térség egyik kiemelkedő gyógyfürdőhelye lett, s a termálfürdő – szerény jövedelmű társadalmi rétegekből kikerülő – vendégköre számára létrejött az alsó-közép kategóriájú szállás és étkeztetés infrastruktúrája. E turizmus központja, és a város közigazgatási centruma is egyértelműen a régi Gyoma volt. Az országos turizmus koncepció prioritásainak (és a települési önkormányzat összetételében történő változásoknak) köszönhetően egyre inkább előtérbe kerül a szintén hagyományokkal rendelkező ökoturizmus, valamint (újdonságként) a zarándokturizmus, amelyhez a nemrég alakult TDM szervezet sikeres pályázatai nyomán valósulnak meg turisztikai létesítmények – elsősorban a régi Endrődön. Ez a paradigmaváltás is hozzájárult a többszáz éve létező Gyoma-Endrőd ellentétek feléledéséhez, amelyek – elsősorban az idősebb kor-

⁷⁰ THURZÓ Katalin: A Szép-kártya felpörgette a hazai turizmust. Ruzinkó Ádám helyettes államtitkár szerint kreatív eszközökkel új helyszínek kapcsolhatók be a vendégjárásba. *Magyar Nemzet*, LXXVII, 257. (2014. szeptember 20.) 6.

osztálynál – szinte minden ezt a konfliktust valamilyen módon érintő városi szintű intézkedés, esemény kapcsán tetten érhetők a közbeszédben és a helyi médiában. Tény, hogy a város mesterséges képződmény, amely két különálló település adminisztratív egyesítésével jött létre. Véleményem szerint érdemes lenne nagyon világosan elkülöníteni a két település hagyományát, eltérő kulturális örökségét (nem összerosni vagy összekeverni), illetve úgy kellene ezeket kezelni a lokális hagyományápoló közösségekre támaszkodva, mint amelyek a település sajátosságát adják. Az egyesítés óta eltelt időszak értékei, új hagyományai viszont már a *gyomaendrődi* identitást erősítik, amelyeket immár lehet és érdemes következetesen egységesen kezelni. Ha ez a hármasság nem jelenik meg markánsan a helyi politikában, a marketingben és a városimázs-építésben, a két település 20–25 évesnél idősebb lakossága nem fog tudni azonosulni a kitűzött célokkal és a turisztikai, kulturális, gazdasági stratégiával.

A turisztikai célú pénzforrások elnyerésére benyújtott pályázati célokat a lakosság széles körű bevonásával kellene meghatározni és megvalósítani. Ez csak úgy működhet, ha a TDM szervezet képes valódi párbeszédet folytatni a többségükben passzivitásba süllyedt érdekeltekkel. Ez persze egy pályázati kiírás nyomán, mesterségesen létrehozott szervezet nevében nagyon nehéz feladat, még akkor is, ha létrehozói vitathatatlanul nemes szándékkal és erőn felül tevékenykednek a településfejlesztés érdekében. A helyi társadalmi struktúra, az interszónális, közösségi kapcsolatok, a megélhetési stratégiák, az identitás társadalomtudományi vizsgálata minden bizonnyal használható támpontokat nyújthat ahhoz, hogyan érhetők el a társadalom jelenleg passzív és apátiában élő rétegei, miképpen találhatják meg a számukra testhezálló szerepüket nemcsak a turizmus fejlesztésében, hanem a helyi társadalmi-kulturális életben is.

Részben ezzel kapcsolatos az a friss kutatás, amelyet a GYÜSZ-TE berkein belül Oláh Réka, a Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi karának egészségügyi szervező szakos, egészségturizmus szervező szakirányos hallgatója végez Gyomaendrődön. Témája a helyi lakosság szerepe egy fejlődő desztináció életében. Kérdőíves felmérésének célja volt, hogy megismerje a város lakóinak véleményét és viszonyulását a turizmushoz. Rákérdezett arra, hogy más turisztikai desztinációkhoz képest hogyan látják a helyi lakosok a turizmus helyzetét, látnak-e benne lehetőségeket a város vagy az egyének jobb boldogulásához, a turizmus van-e valamilyen hatással az életminőségükre, közérzetükre; hogy mennyire érinti őket a turisták jelenléte, kerülnek-e, és milyen kapcsolatba az ide látogatókkal. Vizsgálta, hogy mit tudnak a helyi TDM szervezet tevékenységéről, hogyan ítélik meg azt, illetve, hogy szerintük mennyire élhető a város a turisták szemével. A kutatás eredményei egyelőre még nem ismertek, mindenesetre máris szükségesnek látszik a kvalitatív vizsgálat kiegészítése néprajzi/antropológiai módszerrel végzett (kvantitatív) terepkutatással (a civilekkel, a társadalmi, kulturális, turisztikai szervezetekkel, az önkormányzattal,

a gazdasági szereplőkkel történő szoros együttműködésben, illetve a tényleges és a potenciális turisták megszólításával, véleményük személyes kommunikáción alapuló rögzítésével), ugyanis csak ennek révén lesz átlátható teljes mélységében a turizmushoz való viszonyulás háttérében meghúzódó helyi társadalmi viszonyrendszer és gondolkodási mechanizmusok.

Fontos lenne a komplex tudományos eredményeken alapuló stratégiai tervezés és gondolkodás meghonosítása. A kutatási eredmények gyorsabb, hatékonyabb alkalmazása érdekében a tudományos szféra képviselőinek is jobban meg kell ismerniük a turizmuskonceptiók és stratégiák sajátosságait, a pályázatiírók pragmatikus elvárásait, illetve olyan nyelven kell kifejezniük mondanivalójukat, amelyet az érdekeltek is megértenek. Ez a feltétel Gyomaendrőd esetében szerencsésen teljesül, az itt élő Szonda István egy személyben kulturális intézményvezetőként, néprajzkutatóként, helytörténészként és gyakorlati ismeretekkel rendelkező lokálpatriótaként aktívan vesz részt a turisztikai pályázatok és fejlesztések megvalósításában is. Ugyanakkor épp sokoldalú elfoglaltsága és lojalitása miatt mindenképpen szükséges lehet a „külső” szemet képviselő kutatók bevonása is ebbe a munkába, illetve valamennyi közelmúltbeli kutatási eredmény (szakdolgozatok, disszertációk, terepmunkák, konferenciák, tanulmányok, turisztikai helyzetelemző és stratégiai dokumentumok) szintézisének elkészítése.

Megkerülhetetlen feladat a kulturális és közigazgatási, statisztikai régiók összehangolása kiterjedt helytörténeti, néprajzi háttér tanulmányok alapján, hogy Gyomaendrőd végre a helyére kerüljön a térség kulturális-regionális térstruktúrájában.

Ugyancsak jól hasznosítható a történeti-néprajzi kutatás a desztináció és turisztikai termék arculatának kialakításában, ha az egyedi arculat megkonstruálásához a helyi hagyományokra kívánnak építeni. Ezek a kutatási eredmények nagyrészt rendelkezésre állnak, viszont a Gyoma – Endrőd szintézis az egymásnak megfeleltethető, egymáshoz illeszthető adatok egyesítésével még nem készülhetett el.

Az eredményes turizmusfejlesztéshez elengedhetetlen a komplex társadalomtudományi háttér kutatások elvégzése, a társadalmi versenyképesség felmérése és ennek alapján a javítására tett javaslatok. A helyi lakosságot is érdekeltté kell tenni a turizmus fejlesztésében. Ennek éppen egyik eszköze lehet a lokális identitás fejlesztése a helytörténeti, néprajzi ismeretek széles körű elterjesztésével, és a lakosság bevonása a turisztikailag értékesíthető, helyi hagyományokon alapuló turisztikai termékek (attrakciók) megkonstruálásába a feltárt és elsajátított ismeretek alapján.

Szakmánk terepmunkán alapuló módszerei több szempontból is újabb eredményeket hozhatnak, melyekkel igen fontos tudásanyagot tehetnek hozzá a rokon tudományterületek eddig feltárt kutatásaihoz. A vizsgált csoporttal bi-

zalmi állapot kialakítása szükséges, hogy olyan „etnográfiai” interjúk készüljenek, amelyekből valóságos, őszinte információkat tudunk meg, amelyekből mélyebbre vezető, több dimenziót feltáró, a belülről megélt állapotokat jobban felszínre hozó információkhoz juthatunk. A néprajz fontos módszertani sajátossága, hogy nem egyszeri beszélgetésekre építi információgyűjtését, hanem többszöri találkozásokra, ismételt interjúkra, melyek a fokozott bizalmi állapot kialakulásával egyre több részletet és egyre több megvilágításból hoznak a felszínre. Lehetőség esetén az interjúkat kontrollinterjúk kísérik, tehát kontrollszemélyeket is megkérdezzük a másik oldalról, ugyanarról a témáról. Mindezek során jóval több lehetőségünk adódik azon kontextus felmérésére, amelyen belül a megkérdezett személyek kijelentései érvényesek.

Egy mindenre kiterjedő, komplex kutatás, amelynek koncepciójához és megvalósításához jelen tanulmány is használható szempontokkal kívánt szolgálni, minden bizonnyal sikerrel mozdíthatná ki a jelenleg nem túl optimista gyomaendrődi lakosságot a passzivitásából, hozzájárulhatna a város versenyképességének javításához, s mindez jó például szolgálhatna más hasonló problémákkal küzdő települések stratégiai elképzeléseihez.

IRODALOM

ALBEL Andor – TOKAJI Ferenc

2006 *ALFÖLD SPA. Gyógyítás és wellness a Dél-Alföld termálfürdőiben.* Gyula, Dél-alföldi Termálklub.

BARÁTH Gabriella – SZÉPVÖLGYI Ákos

2009 A versenyképesség – elméleti hátterek. In: SZIRMAI Viktória (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői.* 151–156. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

BARTHA Júlia

2007 A folklórhagyományok újraélesztésének jelentősége és lehetőségei a Nagykunság idegenforgalmi arculatának kialakításában. In: BARTHA Júlia: *Nagykunsági Néprajzi tanulmányok* 77–144. Karcag, Szerző.

BENKE János

1977 Gyoma gazdasági, társadalmi, kommunális és egészségügyi fejlődése 1957 és 1974 között. In: SZABÓ Ferenc (szerk.): *Gyomai tanulmányok.* 217–253. Gyoma, Nagyközségi Tanács.

BERECZ Béla – BODÓ Eszter – PUCZKÓ László – TOLNAY Zsuzsa

2008 *Mi is az ökoturizmus? Az ökoturizmus irányelvei helyi szereplők számára Gömör és Torna vidékén.* Budapest – Jósavő – Tornakápolna, Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság.

BORSOS Balázs

2011 *A magyar népi kultúra regionális struktúrája* I–II. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.

COHEN, Marc – BODEKER, Gerard (szerk.)

2008 *Understanding the Global Spa Industry: Spa Management*. Oxford, Butterworth – Heinemann.

COSKUN SAMLI, A. – RAHTZ, D. – SIRGY, J. (szerk.)

2003 *Advances in Quality-of-Life Theory and Research*. Dordrecht, Kluwer Academy Publisher.

CSIZMADIA Norbert

2001 A területfejlesztés és turizmus kapcsolatrendszere – A Dél-alföldi régió turizmusfejlesztésének elméleti és gyakorlati kérdései. *Turizmus Bulletin*, 3, 45–54.

CSIZMADIA Zoltán

2009 A társadalmi konfliktus problematika elméleti megalapozása. In: SZIRMAI Viktória (szerk.): *A várostársadalmi versenyképesség társadalmi tényezői*. 123–129. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

CSORDÁS László

1992 *Az Alföld turizmusa*. Szeged, MTA Regionális Kutatások Központja – Alföldi Tudományos Intézet.

DELI Tamás

2008 A gyomai Erzsébet-liget története és természeti értékei. *Natura Bekesiensis*, 9. Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága. 69–91.

FEJŐS Zoltán

1990 Folklor és turizmus (Jegyzet a kultúraközi kommunikáció lehetőségéről). *Átmenetek: a mindennapi élet antropológiája*, 1, 2, 43–53.

FEJŐS Zoltán (szerk.)

2011 *Színre vitt helyek. Tanulmányok*. Budapest, Néprajzi Múzeum.

FEJŐS Zoltán – PUSZTAI Bertalan

2008 *Az egzotikum: Tanulmányok*. Budapest – Szeged, Néprajzi Múzeum – Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.)

2000 *Turizmus és kommunikáció*. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék. /Tabula könyvek 1./

2002 *Egy tér alakváltozásai: Esettanulmányok a Káli-medencéről*. Budapest, Néprajzi Múzeum

2003 *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k: A turizmus társadalomtudományos magyarázata: Tanulmányok*. Budapest, Néprajzi Múzeum. /Tabula könyvek 5./

FÜZES Endre (szerk.)

- 2009 *Tárgyalkotók a kulturális turizmus szolgálatában: A Hevesen 2008. aug. 29–31-én tartott VI. Nemzetközi Szőtteskonferencia előadásai.* Heves, Heves Megyei Népművészeti Egyesület.

GAJDÁCS György

- 1958 *A gyomai járás 1954–1958.* Gyoma, Hazafias Népfront Járási Bizottsága.

GÁL Mózes

- 1981 *Az Alföld gyógyfürdői és fürdői.* Budapest, Panoráma Kiadó.

GERŐ András

- 1999 1984: szekrényisor, Lada, vikendház. *Beszélő*, III. folyam, IV, 4.

GLÓZIK Klára

- 2011 *A turizmus és szabadidő eltöltésének lehetőségei Magyarországon a dualizmus korában különös tekintettel Békés megyére (1867–1914).* PhD értekezés. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkor Program.

GODA Péter – KÖTELES Lajos

- 1984 *Körös-sárréti útikalauz.* Kondoros, Békés megyei Természetvédelmi és Idegenforgalmi Gazdasági Társaság. HTML: 1999. *Vidovenyecz Zsolt, Körösök Völgye Turista Egyesület.* <http://www.kvte.hu/ksar/ksar00.htm> – utolsó letöltés: 2014. december 9.

GRÁFIK Imre

- 2000 Ökoturizmus. In: FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció.* Budapest – Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék. /Tabula könyvek 1./

HAJDÚ Zoltán

- 2001 A település-, településhálózat- és területfejlesztés hazai múltja. In: BELUSZKY P. – KOVÁCS Z. – OLESSÁK D. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés kézikönyve.* Budapest, CEBA Kiadó, 18–25. /Magyarország kézikönyvtára/

JUHÁSZ Katalin

- 1998 Paraszti fürdőélet a két világháború között. Szempontok a paraszti fürdőélet-turizmus kérdéséhez. In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer. Tanulmányok.* 156–168. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- 2006 *Meg is mosakodjál: Magyar népi tisztálkodás a 20. században.* Budapest, Timp Kiadó.
- 2009 „Csiga, kolbász...” Egy ételkészítő-specialista házaspár a Békés megyei Gyomán. In: BALI János – TURAI Tünde (szerk.): *Élet/út/írások. Szilágyi Miklós tiszteletére.* 130–139. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete – ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéke.

- 2013 Tradition and innovation in the kitchen. A couple with talent for living & surviving strategies. In: UHEREK, Zdenek – POJAROVÁ, Tereza (szerk.): *Traditional Food in the Central Europe*. 129–145. Prága, Etnologický ústav AV ČR.
- KINCSES Gyula
- 2010 *Az egészségügyi turizmus jövőképe, szükséges fejlesztési irányai*. Budapest, Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet. http://www.eski.hu/new3/gyogyturizmus/zip_doc_2010/ESKI%20egeszsegturizmus%2020100607.pdf – utolsó letöltés: 2014. szeptember 12.
- KOPP Mária – KOVÁCS Mónika Erika (szerk.)
- 2006 *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest, Semmelweis Kiadó és Multimédia Stúdió.
- KOPP Mária – SKRABSKI Árpád
- 2009 Magyar lelkiállapot az ezredforduló után. *Távlatok*, 86, 32–52.
- KÓSA László
- 1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. /*Studia Folcloristica et Ethnographica* 27./
- MICHALKÓ Gábor
- 2010 *Boldogító utazás. A turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. (Második javított kiadás.)
- 2012a A turizmus szerepe a vidék boldogulásában, a vidékiek boldogságában. *A Falu*, 27, Nyár, 27–34.
- 2012b *Turizmológia: elméleti alapok*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MICHALKÓ Gábor – RÁTZ Tamara
- 2006 *Egészségturizmus és életminőség Magyarországon: az egészségorientált mobilitás társadalmi, gazdasági és környezeti problematikájának földrajztudományi szintézise*. OTKA kutatási terv 2007–2009. <http://www.mtafki.hu/pdf/Michalko%204.doc> – utolsó letöltés: 2013. február 12.
- 2011 *Egészségturizmus és életminőség Magyarországon*. Budapest, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet.
- MILES, Lawrence D.
- 1961 *Techniques of Value Analysis and Engineering*. New York, McGraw-Hill.
- NAGY György
- 1977 Gyoma és a Körös. In: SZABÓ Ferenc (szerk.): *Gyomai tanulmányok*. 485–502. Gyoma, Nagyközségi Tanács.
- NAGYNÉ SALLAI Erzsébet
- 2007 A hagyományörző kézművesség és a turizmus kapcsolata a Berettyó-Körös Többcélú Társulás kistérségben. *Szín*, 12, 4, 56–71.

PATAKI Béla

1914 *Népfürdő*. Budapest, Társadalmi Múzeum. /A Társadalmi Múzeum kiadványai 25b./

PORTER, Michael

1998 Clusters and the New Economics of Competition. *Harward Bussiness Review*, 6, 77–90.

PUCZKÓ László – RÁTZ Tamara

1999 *A turizmus hatásai*. Budapest, Aula – Kodolányi János Főiskola.

PUSZTAI Bertalan

2007 Autentikusság, rivalizálás, „márkázás”: Megalkotott hagyományok használata a turizmusban. In: WILHELM Gábor (szerk.): *Hagyomány és eredetiség*. 226–239. Budapest, Néprajzi Múzeum.

PUSZTAI Bertalan (szerk.)

2003 *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus: A pusztamérgesi eset. Invented traditions and village tourism: The Pusztamérgesi case*. Szeged, JATE Press.

PUSZTAI Bertalan – NEILL, Martin (szerk.)

2007 *Turizmus, fesztiválok és helyi identitás: Halászléfőzés Baján*. Edinburgh – Szeged, University of Edinburgh – Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

SÁRI Zsolt

2012 Bárány és birkaételek az európai közösség életében. *Ethnographia* 123, 3, 378–290.

SCHLEICHER Vera

2010 Terek, képek, eszmék: A hagyományos kultúra és a hagyományhoz való viszony változásai a Balaton térségében. *Tabula*, 13, 1, 3–18.

SMITH, Melanie – PUCZKÓ László (szerk.)

2010 *Egészségturizmus: gyógyászat, wellness, holisztika*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZABÓ Ferenc (szerk.)

1977 *Gyomai tanulmányok*. Gyoma, Nagyközségi Tanács.

SZABÓ László

2011 Mit tehetünk a Tiszazug idegenforgalma érdekében? In: BARTHA Júlia – BENEDEK Csaba – GECSE Annabella (szerk.): *Életjel: Tanulmányok az ezredvégi Tiszazug népeletéből*. 269–303. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága.

SZILÁGYI Miklós

1989 Mezőberényi és gyomai halászati szerződések a 19. század első feléből. In: ÉGETŐ Melinda – FILEP Antal (szerk.): *Történeti-néprajzi források a 19. századból*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Intézet. /Documentatio Ethnographica 13./

SZIRMAI Viktória (szerk.)

2009 *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

TAKÁCS Gergely

2010 A magyar közigazgatás térszerkezetének áttekintése és reformjának lehetőségei. *XXI. Század – Tudományos Közlemények*, 24, 113–124.

VAJKAI Aurél

1955 Parasztfürdőhelyek. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 1, 76–106.

ZIMA Péter

2013 *Klaszter és TDM közötti különbség elméletben és gyakorlatban a Dél-alföldi Régióra fókuszálva*. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola.

EGÉSZSÉGTURIZMUSSEL KAPCSOLATOS TANULMÁNYOK, KONCEPCIÓK, PÁLYÁZATOK, EGYÉB DOKUMENTUMOK:⁷¹

„Alföld Spa” – stratégiai célok és programok a Dél-Alföldön 2007–13 között. Dél-alföldi Termálklaszter (dr. Albel Andor), 2007.

A Békési Kistérség Terület- és Gazdaságfejlesztési Konceptiója – helyzetértékelés és koncepció. 2005. Készítette: Terra Studio Kft., Budapest.

A Békési Kistérség Turizmusfejlesztési Programja – helyzetértékelés, stratégiai és operatív program. 2005. Készítette: Terra Studio Kft., Budapest.

Békés megye Fejlesztési stratégiája 2007–2013. Békés megyei Önkormányzat, 2007.

A Békés Megyei Önkormányzat Társadalmi-gazdasági Programja 2007–2014. Békés megyei Önkormányzat, 2011.

A Dél-alföldi régió területfejlesztési koncepciója és stratégiai programja 1998. Készült a Dél-Alföldi Regionális Fejlesztési Tanács (DARFT) megbízásából a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja (MTA RKK) Alföldi Tudományos Intézetében. Békéscsaba – Szeged – Kecskemét.

A Dél-Alföld Régió Területfejlesztési Koncepció felülvizsgálata és Operatív Programblokk javaslatai. 2005. A DARFT Kht. megbízásából készítette az MTA RKK Békéscsabai Osztálya. Békéscsaba.

Dél-Alföldi regionális Operatív Program. DARFT, DARFÜ, 2007.

---

⁷¹ A felsorolt dokumentumok megnevezésük szerint ABC sorrendben szerepelnek.

- Az Európai Parlament állásfoglalása a fenntartható európai idegenforgalom új távlatairól és kihívásairól (2004/2229 (INI)). Az Európai Unió Hivatalos Lapja* 33. C193 E/325–333.
- Gyomaendrőd Város Idegenforgalmi Koncepciója 1998.* Gyomaendrőd Önkormányzatának megbízásából készítették: szakértők, 1998.
- Gyomaendrőd Város idegenforgalmi (turisztikai) koncepciója.* Készítették: A FÓKUSZ-2 Gazdaságfejlesztési Központ Kft. munkatársai és Gyomaendrőd Város Önkormányzatának értékelemzési teamje.
- Gyomaendrőd Helyi Turisztikai Desztináció Menedzsment Szervezet Fejlesztése. Pályázat és megvalósíthatósági tanulmányok.* GYÜSZ-TE, 2012.
- A Körösök-vidéke fenntartható térségfejlesztése. A Körösök Völgye Natúrpark vidékfejlesztési céljait és működését megalapozó szakmai dokumentáció.* A Körösök Völgye Akciócsoport Nonprofit Kft. megbízásából szakértők, 2011.
- Megvalósíthatósági tanulmány a „Gyomaendrődi Liget Gyógyfürdő fejlesztése” című pályázathoz.* DAOP-2.1.1./J-12. Pályázó: Gyomaendrődi Liget Fürdő Kft. 5500 Gyomaendrőd, Erzsébet liget 2. Kézirat (lezárva 2012. október 1.).
- Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2005–2013.* Magyar Turisztikai Hivatal (2005).
- Nemzeti turizmusfejlesztési koncepció 2014–2024. Erőt adó Magyarország. A versenyképes turizmus koncepciója. Stratégiai tervdokumentum.* Nemzetgazdasági Minisztérium – Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal, 2013.
- Országos Egészségturizmus Fejlesztési Stratégia 2007–2011.* Budapest, Aquaprofit Műszaki, Tanácsadási és Befektetési Rt., 2007.
- Új Magyarország Fejlesztési Terv (2007).*
- Új Széchenyi Terv.* Budapest, Nemzetgazdasági Minisztérium (Magyarország kormánya), 2011.

KATALIN JUHÁSZ

CONCEPTS OF SPA- AND ECO-TOURISM IN GYOMAENDRŐD

THE CONTRIBUTION OF SOCIAL SCIENCES TO THE IMPROVEMENT OF COMPETITIVENESS OF THE TOWN

Health preservation is an important social objective in economic and demographic terms as well. In western states the objective to improve the standard of living appeared in the 1960s, and it has been a basic principle of welfare states. Besides work, social integration and the quality of leisure time are also important indicators of the standard of living. Health tourism is a highlighted sector in Hungary, which effectively influences the indicators of individual standard of living due to prevention, cure and post care of illnesses and the maintenance of the general conditions of human body. On the other hand, the positive local effects of the development of health tourism can remarkably improve the standard of living of inhabitants in settlements involved in health tourism, which has a positive impact on social competitiveness as well. In 2007 the first Health Tourism Strategy was compiled and in 2010 the Health Care Strategic Research Institute issued the second part of the strategy entitled “Health tourism based on medical services”. Health tourism takes the first place in The New Széchenyi Plan (for the period of 2011–2020) out of the priorities in compliance with the Healing Hungary Health Industry Program. Experts of marketing, tourism, regional development, environment protection, hydrogeology, balneology, medical sciences, wellness and engineering took part in the elaboration of these documents. Yet, other disciplines (statistics, social and historical studies) could also contribute to it. It would also be important for the target audience and the other stakeholders (market actors, employees, health care and wellness service providers, population of touristic destinations etc.) the conduct of ethnographic/ anthropological researches providing soft data, based on interviews and fieldwork, which may promote the improvement of the effectiveness of this leading economic sector. The author has been investigating the historical and social ethnographic aspects of hygienic customs and bath culture. Relying on her extensive fieldwork experiences, related literature and her studies in Gyomaendrőd (south-east Hungary), she outlines those problems and probable research tasks which may aid the development and competitiveness of settlements in peripheral and disadvantaged situation via the use of their conditions utilisable for tourism.